

Herinnering en verzoening: de kerk en de schuld uit het verleden

Ten geleide

Kardinaal Jozef Ratzinger, president van de Internationale Theologische Commissie, stelde aan deze Commissie voor om met het oog op het Jubileum van het jaar 2000 het thema 'De kerk en de schuld uit het verleden' te bestuderen.

Om de studie van dit thema voor te bereiden werd een subcommissie samengesteld bestaande uit: Christopher Begg, Bruno Forte (voorzitter), Sebastian Karotempel, s.d.b., Roland Minnerath, Tomas Norris, Rafael Salazar Cardenas m.sp.s., en Anton Strukelj. De algemene besprekingen over dit onderwerp vonden plaats in talrijke bijeenkomsten van de subcommissie en tijdens de voltallige zittingen van de Internationale Theologische Commissie te Rome in 1998 en 1999. De tekst die hierbij aangeboden wordt, werd in zijn geheel en in alle onderdelen bij schriftelijke stemming door de Commissie goedgekeurd en vervolgens aan haar president, kardinaal J. Ratzinger, voorgelegd, die de tekst voor publicatie heeft vrijgegeven.

Inleiding

De bul *Incarnationis mysterium* (29 november 1998) ter aankondiging van het Heilig Jaar 2000 noemt de zuivering van de herinnering een van de tekenen "die kunnen dienen om de uitzonderlijke genade van het jubileum intenser te kunnen beleven". Deze

zuivering bestaat uit een proces dat erop gericht is het individuele en het collectieve geweten te bevrijden van alle vormen van wrok en geweld die de erfenis zijn van fouten in het verleden, door middel van een nieuwe historische en theologische beoordeling van de betreffende feiten. Deze beoordeling zou dan, als zij juist blijkt te zijn, moeten leiden tot een passende erkenning van schuld en ertoe moeten bijdragen werkelijk de weg tot verzoening te gaan. Een dergelijk proces kan een veelbetekenende invloed hebben op het heden, juist omdat de fouten uit het verleden vaak nu nog een belasting vormen en ook nog in het heden evenzoveel bekeringen hebben.

De zuivering van de herinnering vraagt als zodanig om "een daad van moed de fouten die begaan zijn door hen die de naam van christen gedragen hebben en dragen, te erkennen". Zij is gebaseerd op de overtuiging "dat wij allen krachtens de band die ons, in het mystieke lichaam, met elkaar verenigt, de last van de vergissingen en fouten van hen die ons zijn voorgegaan dragen, ook al zijn wij persoonlijk niet verantwoordelijk en treden we bij het oordeel van God die alleen de harten kent, niet in de

plaats van een ander”. Johannes Paulus II voegt hieraan toe: “Als opvolger van Petrus vraag ik, dat in dit jaar van barmhartigheid de kerk, sterk in heiligheid die zij ontvangt van haar Heer, voor God knielt en smeekt om vergeving van de zonden van haar kinderen in verleden en heden.”¹ Onder aanhaling van de woorden dat “de christenen uitgenodigd worden tegenover God en tegenover de mensen die door hun gedrag gekwetst zijn, de last op zich te nemen van de fouten die zij begaan hebben” besluit de paus: “Laten zij dit doen zonder er iets voor terug te vragen, gesterkt door de enige ‘liefde van God die in ons hart is uitgestort’ (Rom 5,5).”²

Het vragen om vergiffenis door de bisschop van Rome in deze geest van oprechtheid zonder iets terug te vragen heeft verschillende reacties opgeroepen: het onvoorwaardelijk vertrouwen dat de paus getoond heeft te hebben in de kracht van de waarheid, is over het algemeen gunstig ontvangen, zowel binnen als buiten de kerkgemeenschap. Niet weinigen hebben gewezen op de grotere geloofwaardigheid van de uitspraken van de kerk als gevolg van deze houding. Het heeft echter ook niet ontbroken aan enige gereserveerdheid, in het bijzonder een zeker onbehagen dat verband houdt met een bepaalde historische en culturele context waarin het eenvoudig toegeven van door de kinderen van de kerk begane fouten en van schuld de betekenis kan krijgen dat de kerk zou wijken voor de beschuldigingen van hen die op grond van vooroordelen haar vijandig gezind zijn. Bij alle instemming en onbehagen bemerkt men de behoefte aan een bezinning die licht werpt op de redenen, de omstandigheden en de precieze vorm van het vragen om vergiffenis met betrekking tot de schuld uit het verleden.

De Internationale Theologische Commissie, waarin verschillende culturen en een

uiteenlopende sensibeleit binnen het ene katholieke geloof vertegenwoordigd zijn, heeft met de uitwerking van onderhavige tekst aan deze behoefte aandacht willen schenken. Er wordt een theologische reflectie geboden aangaande de voorwaarden die daden van een ‘zuivering van de herinnering’ in samenhang met het erkennen van schuld in het verleden mogelijk maken. De vragen waarop men antwoord probeert te geven, zijn: Waarom gaat men tot dergelijke daden over? Wie zijn de geschikte personen hiervoor? Wat is het onderwerp ervan en hoe moet dit gedefinieerd worden? Hoe combineert men op de juiste wijze een historisch en een theologisch oordeel? Tot wie richt men zich? Wat zijn de morele implicaties? En wat zijn de mogelijke uitwerkingen op het leven van de kerk en op de maatschappij? Het doel van de tekst is derhalve niet om bijzondere historische gebeurtenissen te onderzoeken, maar de gegevens in het licht te stellen die berouw over de schuld uit het verleden gegrond maken.

Het feit dat vanaf het begin nauwkeurig omschreven wordt wat voor soort overwegingen hier naar voren gebracht wordt, maakt ook duidelijk wat men bedoelt met de kerk: het betreft hier niet de historische instelling alleen, noch alleen de geestelijke gemeenschap van door het geloof verlichte harten. Onder kerk zal men steeds verstaan de gemeenschap van de gedoopten die men niet kan scheiden van haar zichtbare gestalte en optreden in de geschiedenis onder leiding van de herders en in de diepte van haar mysterie verenigd door de werking van de levend makende heilige Geest: de kerk die men, volgens het Tweede Vaticaans Concilie, “met het mysterie van het mens geworden Woord kan vergelijken. Immers, evenals de aangenomen natuur in dienst staat van het goddelijk Woord als een levend heilsorgaan, onverbreekbaar met Hem verenigd, ongeveer evenzo staat de

1. Johannes Paulus II, Bul tot afkondiging van het Jubileumjaar 2000 *Incarnationis mysterium* (29 november 1998), 11.

2. T.a.p. Reeds bij talrijke gelegenheden en in het bijzonder bij nummer 33 van de apostolische Brief *Tertio millennio adveniente* (10 november 1994) had de paus de kerk de weg gewezen die afgelegd moest worden om de eigen herinnering van de schuld uit het verleden te zuiveren en aan de mensen afzonderlijk alsook aan de burgermaatschappijen een voorbeeld te geven van berouw.

sociale kerkinstelling in dienst van Christus' Geest, die haar het leven geeft, met het oog op de uitgroei van het lichaam (vgl. Ef 4,16).”³ De kerk – die haar kinderen uit het verleden, evenals die uit het heden, omarmt in een ware en diepe gemeenschap – is de enige moeder in de genade die ook de last van de schuld uit het verleden op zich neemt om de herinnering te zuiveren en tot een vernieuwing van hart en leven te komen overeenkomstig de wil van de Heer. Zij kan dit doen, daar Jezus Christus, wiens lichaam op mystieke wijze in de geschiedenis voortgezet wordt, eens en voor al de zonden van de wereld op zich genomen heeft.

De opbouw van het document weerspiegelt de gestelde vragen: de tekst gaat uit van een kort historisch overzicht over het onderwerp (hoofdstuk 1) om vervolgens de bijbelse grondslag van de vraag om vergiffenis te onderzoeken (hoofdstuk 2) en de theologische voorwaarden ervan te bestuderen (hoofdstuk 3). Een beslissend element om tot juiste en doeltreffende uitspraken te komen die op passende wijze rekening houden met de tijd, de plaats en de context waarin betreffende handelingen plaatsvinden (hoofdstuk 4), is het combineren van een historisch en theologisch oordeel. Aan de implicaties op het vlak van de pastoraal (hoofdstuk 5) en de missie (hoofdstuk 6) met betrekking tot deze daden van berouw op grond van schuld uit het verleden zijn de slotbeschouwingen gewijd, die natuurlijk voor de katholieke kerk een bijzondere waarde hebben. Ons echter ervan bewust dat de noodzaak om eigen schuld te erkennen ten overstaan van alle volkeren en alle godsdiensten een reden van bestaan heeft, hopen wij dat de naar voren gebrachte gedachten allen kunnen helpen voort te gaan op een weg van waarheid, broederlijke dialoog en verzoening.

Aan het einde van deze inleiding is het

wellicht nuttig het uiteindelijke doel van iedere mogelijke, door de gelovigen gestelde daad van ‘zuivering van de herinnering’ weer voor de geest te roepen, daar dit doel ook het werk van de commissie geïnspireerd heeft: het gaat om de verheerlijking van God, omdat gehoorzaamheid aan de goddelijke waarheid en haar eisen ertoe leidt samen met onze schuld de barmhartigheid en rechtvaardigheid van de Heer, die eeuwig duren, te belijden. De ‘confessio peccati’, gesteund en verlicht door het geloof in de waarheid die bevrijdt en redt (‘confessio fidei’), wordt zo een ‘confessio laudis’, gericht tot God: alleen voor zijn aangezicht is het mogelijk zowel de schuld uit het verleden, evenals die in het heden, te erkennen om ons door Hem en met Hem met elkaar te laten verzoenen in Jezus Christus, de enige Heiland van de wereld, en zo in staat te zijn vergeving aan te bieden aan al wie ons gekwetst heeft. Dit aanbieden van vergeving krijgt een heel bijzondere betekenis, als men denkt aan de talloze vervolgingen die de christenen in de loop van de geschiedenis hebben ondergaan. In dit perspectief hebben de door de paus gestelde en gevraagde daden met betrekking tot de schuld uit het verleden een voorbeeldige en profetische waarde, zowel voor de godsdiensten, als voor de regeringen en de naties, als ook voor de kerk, die zo geholpen zal kunnen worden op een doeltreffende wijze het grote Jubileumjaar van de menswording te beleven als een gebeurtenis die voor allen genade en verzoening brengt.

1. Het probleem: gisteren en vandaag

1.1 Vóór het Tweede Vaticaans Concilie

Een Jubileumjaar is in de kerk altijd beleefd als een tijd van vreugde over het in Christus geschonken heil en als een bijzondere gele-

3. Tweede Vaticaans Concilie, dogmatische Constitutie over de kerk *Lumen gentium*, 8.

4. Vgl. *Extravagan-tes communes*, V, IX, 1 (A. Friedberg, *Corpus iuris canonici*, II, 1304).

5. Vgl. Benedictus XIV, Brief *Salutis nostrae* (30 april 1774), 2. Leo XIII, Brief *Quod hoc ineunte* (24 mei 1824), 2, spreekt van het "jaar van boetedoening, vergeving en verlossing, van genade, vergeving en aflaat".

6. In deze richting gaat de definitie van een aflaat die Clemens VI geeft in 1343, wanneer hij de periodieke terugkeer van een Jubeljaar vaststelt op iedere 50 jaar. Clemens VI ziet in het kerkelijk Jubeljaar "de geestelijke vervulling" van het "Jubeljaar van vergeving en vreugde" van het Oude Testament (Lv 25).

7. "Ieder van ons moet onderzoeken waartoe hij vervallen is en zichzelf strenger onderzoeken dan God zal doen op de dag van zijn toorn", in: *Deutsche Reichstagsakten*, nieuwe serie (Gotha 1893), III, 390-399.

8. Tweede Vaticaans Concilie, Decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging *Unitatis redintegratio*, 7.

9. Tweede Vaticaans Concilie, pastorale Constitutie over de kerk in de wereld van deze tijd *Gaudium et spes*, 36.

10. A.w., 19.

genheid tot boete en verzoening voor de zonden die in het leven van het volk Gods aanwezig zijn. Vanaf de eerste viering van het Jubileumjaar onder Bonifatius VIII in 1300 is aan een boetetocht naar het graf van de apostelen Petrus en Paulus verbonden de toekenning van een bijzondere aflaat om door sacramentele vergeving een gehele of gedeeltelijke kwijtschelding van de tijdelijke straffen die aan de zonden verbonden zijn, te verlenen.⁴ In dit verband hebben zowel de sacramentele vergeving als de kwijtschelding van de zonden een persoonlijk karakter. In de loop van het "jaar van vergeving en genade"⁵ deelt de kerk op bijzondere wijze uit van de schat van genade die Christus voor haar heeft bereid.⁶ Maar bij geen enkel Jubileumjaar dat tot nu toe is gevierd, heeft men zich uitdrukkelijk in geweten afgevraagd welke schuld de kerk eventueel heeft, noch welke behoefte zij heeft om God vergeving te vragen voor gedragingen in het nabije of verre verleden.

Zelfs in de hele voorafgaande geschiedenis van de kerk komt men geen door het leergezag geformuleerde vragen tegen om vergiffenis met betrekking tot schuld in het verleden. Zeker, concilies en pauselijke decreten stelden sancties op misbruiken waaraan geestelijken en leken zich soms schuldig hadden gemaakt, en niet weinig herders spannen zich oprecht in deze te corrigeren. Zeer zelden echter hebben kerkelijke autoriteiten – paus, bisschoppen of concilies – openlijk de schuld of de misbruiken toegegeven waaraan zij zich zelf schuldig hadden gemaakt. Een vermaard voorbeeld, wat dit aangaat, is de hervormingsgezinde paus Adrianus VI, die in een boodschap aan de Rijksdag van Neurenberg van 25 november 1522 de "afschuwelijkheden, misbruiken ... en plichtverzakingen" openlijk erkende waaraan "het Romeinse hof" van zijn tijd zich schuldig had gemaakt, "een ziekte ... die diepgeworteld is en zich ontwikkeld

heeft", van "hoofd tot de ledematen".⁷ Adrianus VI betreurde eigentijdse fouten, om precies te zijn die van zijn onmiddellijke voorganger Leo X en zijn hof zonder er echter een verzoek om vergiffenis mee te verbinden.

Men zal tot Paulus VI moeten wachten om een paus een vraag om vergiffenis zowel tot God als tot een groep tijdgenoten te zien stellen. In de openingstoespraak van de tweede zitting van het Concilie "vraagt de paus vergiffenis aan God ... en aan de afgescheiden broeders" in het oosten, die zich "door ons" (de katholieke kerk) gekwetst voelen, en hij verklaart zich bereid zijnerzijds de aangedane beledigingen te vergeven. In de visie van Paulus VI had het vragen om en aanbieden van vergiffenis alleen maar betrekking op de zonde van de scheiding tussen de christenen en veronderstelde het een wederkerigheid.

1.2 De leer van het Concilie

Het Tweede Vaticaans Concilie plaatst zich in hetzelfde perspectief als Paulus VI. Voor de fouten begaan tegen de eenheid – zo bevestigen de concilievaders – "vragen wij vergiffenis aan God en aan onze gescheiden broeders, zoals ook wij aan anderen hun schuld vergeven".⁸ Behalve op zonden tegen de eenheid wijst het Concilie op andere negatieve episoden uit het verleden, waarvoor christenen verantwoordelijk zijn geweest. Zo betreurt het "de geesteshouding van sommigen, die ook bij christenen zelf af en toe wel aanwezig is geweest" en die ertoe geleid kan hebben te menen dat er een onderlinge tegenstelling is tussen geloof en wetenschap.⁹ Zo merkt het Concilie ook op dat "in het ontstaan van het atheïsme" de gelovigen "een niet gering aandeel" kunnen hebben, in zoverre zij door nalatigheid "het ware gezicht van God en godsdienst veeleer verhullen dan onthullen".¹⁰ Bovendien

“betreurt” het Concilie de vervolgingen en de blijken van antisemitisme “wanneer en door wie ook”.¹¹ Het Concilie verbindt echter geen vraag om vergiffenis aan de aangehaalde feiten.

Van theologisch standpunt uit bezien maakt het Tweede Vaticaans Concilie een onderscheid tussen de onvergankelijke trouw van de kerk en de zwakheid van haar leden, geestelijken en leken, gisteren en vandaag,¹² en derhalve tussen haar, de bruid van Christus, “zonder vlek of rimpel ... heilig en onbevlekt” (vgl. Ef 5,27), en haar kinderen, zondaars die vergeving gekregen hebben, geroepen tot voortdurende *metanoia*, tot vernieuwing in de heilige Geest. “De kerk omvat zondaars in haar eigen schoot en, terzelfdertijd heilig en altijd tot uitzuivering geroepen, streeft zij onophoudelijk de boetvaardigheid en de levensvernieuwing na.”¹³

Het Concilie heeft ook enige onderscheidingscriteria uitgewerkt inzake de schuld of de verantwoordelijkheid van de levenden met betrekking tot de fouten en de schuld in het verleden. Het heeft er namelijk op gewezen dat de mens van nu in twee gevallen niet verantwoordelijk gehouden kan worden voor fouten die in het verleden door leden van zijn godsdienstige gemeenschap gemaakt zijn:

– “Datgene wat tijdens zijn lijden werd bedreven, kan noch alle toen levende joden zonder onderscheid noch de joden van onze tijd worden aangerekend.”¹⁴

– “Omvangrijke gemeenschappen hebben zich afgescheiden van de volle gemeenschap van de katholieke kerk en dit soms niet zonder schuld aan beide zijden. Maar degenen die nu in zulke gemeenschappen worden geboren en er het geloof in Christus in zich opnemen, kan men de zonde van de afscheiding niet toerekenen. De katholieke kerk begroet hen daarom met broederlijke eerbied en liefde.”¹⁵

Aan het eerste Heilig Jaar dat na het Concilie in 1975 gevierd werd, had Paulus VI als thema gegeven “vernieuwing en verzoening”,¹⁶ waarbij hij in de apostolische Exhortatie *Paterna cum benevolentia* nader bepaalde dat verzoening vooral onder de gelovigen van de katholieke kerk tot stand moest komen.¹⁷ Een Heilig Jaar bleef, zoals aan het begin, een gelegenheid tot bekering en verzoening van de zondaars met God door middel van de sacramentele economie van de kerk.

1.3 Het vragen om vergiffenis door Johannes Paulus II

Johannes Paulus II brengt niet alleen opnieuw bedroefdheid tot uitdrukking met betrekking tot de smartelijke herinneringen die de geschiedenis van de verdeeldheid onder de christenen tekenen, zoals Paulus VI en het Tweede Vaticaans Concilie gedaan hadden,¹⁸ maar hij breidt de vraag om verzoening ook uit tot een veelheid historische feiten waarin de kerk of enkele groeperingen van christenen op verschillende wijzen verwickeld zijn geweest.¹⁹ In de apostolische Brief *Tertio millennio adveniente*²⁰ wenst de paus dat het Jubileumjaar 2000 een gelegenheid zal zijn om de herinnering van de kerk te zuiveren van alle vormen van “antiguigenis en schandaal”, die elkaar in de loop van het voorbije millennium opgevolgd zijn.²¹

De kerk wordt uitgenodigd “zich levendiger bewust te tonen van de zonden van haar kinderen”. Zij “erkent dat haar zondige zonen en dochters steeds haar kinderen zijn” en spoort hen aan “zich met berouwvol hart te zuiveren van begane misstappen en van allerlei vormen van ontrouw, incoherentie en traagheid”.²² De verantwoordelijkheid van christenen voor het kwaad in onze tijd wordt eveneens in herinnering gebracht,²³ ook al valt de nadruk in het bij-

11. Tweede Vaticaans Concilie, Verklaring over de houding van de kerk ten opzicht van de niet-christelijke godsdiensten *Nostra aetate*, 4.

12. *Gaudium et spes*, 43, 6.

13. *Lumen gentium*, 8. Vgl. *Unitatis redintegratio*, 6: “De kerk wordt op haar pelgrimstocht door Christus opgeroepen tot deze onafgebroken hervorming, die zij als menselijke en aardse instelling voortdurend nodig heeft.”

14. *Nostra aetate*, 4.

15. *Unitatis redintegratio*, 3.

16. Vgl. Paulus VI, apostolische Brief *Apostolorum limina* (23 mei 1974), in: *Enchiridion Vaticanum* 5, 305.

17. Paulus VI, apostolische Exhortatie *Paterna cum benevolentia* (8 december 1974).

18. Vgl. Johannes Paulus II, Encycliek *Ut unum sint* (25 mei 1995), 88: “Inzoverre wij daar verantwoordelijk voor zijn, vraag ik, zoals mijn voorganger paus Paulus VI deed, om vergiffenis.”

19. De paus “vraagt” bij voorbeeld in Moravië “vergifenis namens alle katholieken voor het onrecht dat

Vervolg noten op blz. 16

niet-katholieken in de loop van de geschiedenis is aangedaan (vgl. de heiligverklaring van Jan Sarkander in de Tsjechische republiek op 21 mei 1995). Hij heeft "een daad van verzoening" willen stellen en de Indiase bevolking van Latijns-Amerika en de als slaven gedepoteerde Afrikanen om vergiffenis willen vragen (*Bericht aan de indianen van Amerika*, Santo-Domingo, 13 oktober 1992, en *Toespraak* bij de algemene audiëntie van 21 oktober 1992). Tien jaar eerder had hij al vergiffenis gevraagd aan de Afrikanen voor de handel in zwarten (*Toespraak* in Yaoundé, 13 augustus 1985).

20. Vgl. *Tertio millennio adveniente*, 33-36.

21. *A.w.*, 33.

22. *T.a.p.*

23. Vgl. *a.w.*, 36.

24. Vgl. *a.w.*, 34.

25. Vgl. *a.w.*, 35.

26. Dit laatste aspect komt in *Tertio millennio adveniente* alleen maar naar voren in 33, waar gezegd wordt dat de kerk zondaars erkent als haar eigen zonen en dochters "voor God en voor de mensen".

Vervolg noten op blz. 17

zonder op de solidariteit van de kerk van vandaag met de fouten uit het verleden, waarvan er sommige expliciet vermeld worden, zoals de scheiding tussen de christenen²⁴ of "de methodes van geweld en onverdraagzaamheid" die in het verleden voor de evangelisatie gebruikt zijn.²⁵

Johannes Paulus II zelf stimuleert een theologische bezinning inzake het op zich nemen van de schuld uit het verleden en het eventuele vragen van vergiffenis aan de mensen van nu,²⁶ wanneer hij in de Exhortatie *Reconciliatio et paenitentia* stelt dat in het sacrament van de boete "de zondaar met zijn schuld, met zijn berouw en met zijn vertrouwen alleen tegenover God staat. Niemand anders kan in zijn plaats berouw hebben of in zijn naam vergiffenis vragen." De zonde is dus altijd persoonlijk, ook al verwondt zij de gehele kerk, die, vertegenwoordigd door de priester als bedienaar van de boete, sacramentele middelares is van de genade die met God verzoent.²⁷ Ook situaties van "sociale zonde" – die zich binnen de menselijke gemeenschappen voordoen, wanneer recht, vrijheid en vrede geschonden blijken te zijn – "zijn de vrucht, de opeenstapeling en de concentratie van vele persoonlijke zonden". Ook wanneer zou blijken dat morele verantwoordelijkheid tot vage, anonieme oorzaken herleid zou kunnen worden, dan nog zou men slechts bij wijze van analogie kunnen spreken van sociale zonde.²⁸ Hieruit blijkt dat het toeschrijven van schuld eigenlijk niet verder uitgebreid kan worden dan tot de groep personen die er vrijwillig mee ingestemd hebben door eigen handelen, door verzuim of door nalatigheid.

1.4 De kwesties die aan de orde gesteld worden

De kerk is een levende gemeenschap die door de eeuwen heen trekt. Haar herinne-

ring wordt niet alleen gevormd door de traditie, die op de apostelen teruggaat, normatief voor haar geloof en haar leven zelf, maar zij is ook rijk aan een verscheidenheid van positieve of negatieve gebeurtenissen die zij meegemaakt heeft. Het verleden van de kerk vormt voor een groot gedeelte haar heden. De leerstellige, liturgische, canonieke en ascetische traditie voedt het leven zelf van de geloofsgemeenschap en biedt haar een onvergelijkelijk scala aan na te volgen modellen. Gedurende heel deze aardse pelgrimstocht blijft het goede zaad echter voortdurend vermengd met het onkruid, gaat heiligheid gepaard met ontrouw en zonde.²⁹ En zo kan de herinnering aan schandalen in het verleden het getuigenis van de kerk van vandaag belemmeren en kan de erkenning van vergrijpen die door de kinderen van de kerk van gisteren begaan zijn, bevorderlijk zijn voor vernieuwing en verzoening in het heden.

De moeilijkheid die zich hier voordoet, is er met name in gelegen dat het vaststellen van de schuld in het verleden het historisch oordeel vereist, omdat er bij alles wat gebeurd is, altijd onderscheid moet worden gemaakt tussen de verantwoordelijkheid of de schuld die men aan de gelovigen van de kerk als gelovigen kan toeschrijven, en die welke men de maatschappij van de zogenaamde 'christelijke' eeuwen of de machtsstructuren waarin het wereldlijke en geestelijke nauw met elkaar verweven waren, kan aanrekenen. Een historische hermeneutiek is dus hoogst noodzakelijk om een juist onderscheid te maken tussen het handelen van de kerk als geloofsgemeenschap en het handelen van de maatschappij in tijden van osmose tussen beide.

De door Johannes Paulus II gezette stappen om vergiffenis te vragen voor fouten en schuld uit het verleden zijn in zeer veel kerkelijke en niet-kerkelijke kringen opgevat als tekenen van vitaliteit en authenticiteit

van de kerk, in deze zin dat ze haar geloofwaardigheid versterken. Bovendien is het juist dat de kerk zelf ertoe bijdraagt een verkeerde en onaanvaardbare voorstelling van haarzelf te veranderen, vooral op gebieden waar door onwetendheid of onoprechtheid enkele van de publieke opinies haar graag identificeren met obscurantisme en onverdraagzaamheid. De door de paus geformuleerde vragen om vergiffenis hebben ook een positieve navolging in kerkelijke kringen en daarbuiten gekregen. Staats- en regeringsleiders, privé-instellingen en openbare instellingen, religieuze gemeenschappen vragen vergiffenis voor historische episodes of perioden die door onrecht gekenmerkt zijn. Dit is allesbehalve retoriek en sommigen weigeren dan ook vergiffenis te vragen, wanneer men de kosten – onder andere op juridisch vlak – berekent die het gevolg kunnen zijn van een erkennen van solidariteit met schuld vanuit het verleden. Ook van dit standpunt uit bezien is derhalve een nauwgezet inzicht dringend noodzakelijk.

Evengoed zijn er gelovigen die in verwarring zijn en wier trouw aan de kerk geschokt lijkt. Sommigen van hen vragen zich af, hoe men de liefde tot de kerk op de jonge generatie moet overdragen, als dezelfde kerk van misdaden en fouten beschuldigd wordt. Anderen merken op dat het erkennen van fouten en schuld grotendeels eenzijdig is en misbruikt wordt door hen die de kerk belasteren, vergenoegd als ze zijn te zien dat de kerk zelf de vooroordelen bevestigt die zij tegen haar hebben. Weer anderen waarschuwen ervoor dat men bij de huidige generaties gelovigen willekeurig schuldgevoelens opwekt voor tekortkomingen waarmee zij op geen enkele wijze instemmen, ook al verklaren zij zich bereid hun verantwoordelijkheid op zich te nemen voor zover groepen mensen zich ook nu nog getroffen zouden voelen door de gevol-

gen van onrecht dat hun voorgangers in andere tijden is aangedaan. Vervolgens zijn er die van mening zijn dat de kerk haar herinnering zal kunnen zuiveren ten opzichte van twijfelachtige handelingen waarin zij in het verleden verwickeld is geweest, door eenvoudigweg deel te nemen aan het kritisch onderzoek over het verleden dat zich in onze maatschappij ontwikkeld heeft. Zo zou de kerk kunnen bevestigen, dat zij met haar tijdgenoten de afwijzing deelt van wat het huidige morele bewustzijn verwerpt, zonder dat zij zich als enige schuldige aan en verantwoordelijke voor het kwaad in het verleden opwerpt, waarbij zij tegelijkertijd de dialoog in wederzijds begrip zoekt met al degenen die zich vandaag nog gekwetst mochten voelen door daden waarvan kinderen van de kerk beschuldigd kunnen worden. Tenslotte kan men verwachten dat enkele groeperingen gaan eisen dat men hun om vergeving vraagt, of naar analogie met andere groepen of omdat zij menen onrecht geleden te hebben. In elk geval zal het zuiveren van de herinnering nooit kunnen betekenen dat de kerk ervan afziet de haar toevertrouwde geopenbaarde waarheid zowel op het vlak van het geloof als op dat van de moraal te verkondigen.

Zo komen er verschillende vragen naar voren: kan men het huidige geweten met een 'schuld' belasten die verbonden is met historisch onherhaalbare gebeurtenissen, zoals de kruistochten en de inquisitie? Is het zelfs niet al te gemakkelijk de hoofdrolspelers uit het verleden te beoordelen naar het huidige geweten (zoals de schriftgeleerden en de Farizeeën doen, vgl. Mt 23,29-32), alsof het morele geweten niet in de tijd gesitueerd is? En kan men anderzijds misschien ontkennen dat het ethisch oordeel altijd in het geding is, eenvoudigweg omdat de waarheid van God en haar morele verplichtingen altijd waarde hebben? Welke houding men ook aanneemt, men zal altijd

27. Johannes Paulus II, apostolische Exhortatie *Reconciliatio et paenitentia* (2 december 1984), 31, IV.

28. A.w., 16.

29. Vgl. Mt 13, 24-30.36-43; H. Augustinus, *De civitate Dei* I, 35, in: *ccL* 47, 33; XI, 1, in: *ccL* 48, 321; XIX, 26, in: *ccL* 48, 696.

30. Over de verschillende methodes om de Heilige Schrift te lezen vgl. het document van de Pauselijke Bijbelcommissie *De interpretatie van de bijbel* (1993).

31. Tot deze serie kan men bijvoorbeeld herleiden: Dt 1,41 (de woestijngeneratie erkent gezondigd te hebben door te weigeren verder te gaan en het beloofde land binnen te trekken); Re 10,10.12 (ten tijde van de rechters zegt het volk twee maal "wij hebben gezondigd tegen de Heer", doelend op de dienst aan Baal); 1 S 7,6 (het volk in de tijd van Samuel zegt: "Wij hebben tegen de Heer gezondigd"); Nu 21,7 (deze tekst is verschillend, in zoverre het volk van de generatie van Mozes toegeeft dat, toen het zich beklaagde over het voedsel, zich aan "zonde" schuldig gemaakt heeft, omdat het tegen de Heer heeft gesproken en ook tegen zijn menselijke leider Mozes); 1 S 12,19 (de Israëlieten uit de tijd van Samuel erkennen dat zij "ook nog misdaan hebben" door een koning te vragen); Ezr 10,13 (het volk erkent voor Ezra "met zo velen hier-tegen (door uitheemse vrouwen te trouwen) gezondigd" te hebben;

Vervolg noten op blz. 19

rekening dienen te houden met deze vragen en antwoorden moeten zoeken die gebaseerd zijn op de openbaring en haar levende overdracht in het geloof van de kerk. De belangrijkste vraag is derhalve duidelijk te maken in welke mate de vragen om vergiffenis voor fouten en schuld uit het verleden, vooral als dit gericht is tot huidige groeperingen van mensen, vallen binnen de bijbelse en theologische horizon van verzoening met God en de naaste.

2. Bijbelse benadering

Bij het onderzoek naar het bekennen van fouten door Israël in het Oude Testament en naar het thema van het belijden van schuld, zoals dit in de overleveringen van het Nieuwe Testament naar voren komt, kan men op verschillende wijzen te werk gaan.³⁰ De theologische aard van de onderhavige discussie pleit voor een benadering met een voornamelijk thematisch karakter, waarbij men van de volgende vraag uitgaat: welke achtergrond biedt het getuigenis van de Heilige Schrift voor de uitnodiging van Johannes Paulus II aan de kerk de schuld uit het verleden te belijden?

2.1 *Het Oude Testament*

Belijdenissen van zonden en het daarmee verbonden vragen om vergiffenis vindt men in heel de bijbel, zowel in de verhalen van het Oude Testament, als in de psalmen, de profeten en de evangelies, evenals trouwens, maar meer sporadisch, in de wijsheidsliteratuur en in de brieven van het Nieuwe Testament. Gegeven de overvloed en de verspreiding van deze getuigenissen stelt zich de vraag, hoe een selectie te maken in de grote hoeveelheid belangrijke teksten en hoe deze te rangschikken. Kan men zich wat de bijbelteksten betreft die

betrekking hebben op het belijden van zonden, afvragen: wie belijdt wat en wat voor soort fouten en schuld ten overstaan van wie? Stelt men de vraag zo, dan helpt dit twee hoofdcategorieën van 'teksten' te onderscheiden, waarvan elk weer verschillende subcategorieën bevat: a) teksten waarin individuele zonden beleden worden en b) teksten waarin zonden van een geheel volk (en die van de voorouders) beleden worden. In verband met de recente praktijk van de kerk, die uitgangspunt voor ons onderzoek is, dient men de analyse tot de tweede categorie te beperken.

Binnen deze tweede categorie is verdere onderscheiding mogelijk, al naar gelang wie de zonden van het volk belijdt en wie wel of niet geassocieerd wordt met de collectieve schuld, afgezien van het wel of niet aanwezig zijn van een bewustzijn van persoonlijke verantwoordelijkheid (dat slechts geleidelijk aan is gerijpt; vgl. Ef 14,12-23; 18,1-32; 33,10-20). Op grond van deze criteria kan men de volgende, overigens tamelijk fluctuerende gevallen onderscheiden:

- Een eerste serie teksten introduceert het gehele volk (soms gepersonifieerd als een enkel 'ik'), dat op een bijzonder ogenblik in zijn geschiedenis zijn zonden tegen God belijdt of erop zinspeelt zonder enige (expliciete) verwijzing naar fouten en schuld van voorgaande generaties.³¹
- Een andere groep teksten legt de - tot God gerichte - belijdenis van de eigentijdse zonden van het volk in de mond van een of meer (religieuze) leiders, die zichzelf wel of niet expliciet rekenen tot het zondige volk waarvoor zij bidden.³²
- Een derde groep teksten laat het volk of een van zijn leiders zien bij het in herinnering roepen van de zonden van de voorouders zonder dat er melding gemaakt wordt van de zonden van de eigen generatie.³³
- Vaker verbinden de belijdenissen die de fouten en de schuld van de voorouders ver-

melden, deze uitdrukkelijk met de dwalingen van de eigen generatie.³⁴

Uit de verzamelde getuigenissen blijkt dat in alle gevallen waarin de “zonden van de voorvaderen” vermeld worden, de belijdenis alleen tot God gericht is, en de door of voor het volk beleden zonden zijn zonden die rechtstreeks tegen Hem gericht zijn, eerder dan zonden die (ook) tegen andere menselijke wezens bedreven zijn (alleen in Nu 21,7 wordt gewezen op een menselijke partij die gekwetst is, Mozes).³⁵ Hier rijst de vraag, waarom de bijbelse schrijvers niet de behoefte gevoeld hebben vergiffenis te vragen aan hun aanwezige gesprekspartners met betrekking tot door de voorvaderen gemaakte fouten, ondanks hun sterk gevoel van solidariteit tussen de generaties in goed en kwaad (men denke aan het begrip ‘corporatieve persoonlijkheid’). In antwoord op deze vraag kunnen verschillende hypothesen naar voren worden gebracht. In de eerste plaats is daar het wijd verbreide theocentrisme van de bijbel dat voorrang geeft aan het zowel individueel als collectief belijden van zonden die tegen God bedreven zijn. Bovendien worden gewelddaden van Israël tegen andere volkeren, die een vragen om vergiffenis aan die volkeren of hun afstammelingen zouden lijken te vereisen, opgevat als de uitvoering van goddelijke directieven ten opzichte van die volkeren, zoals bijvoorbeeld Gn 2-11 en Dt 7,2 (de slachting van de Kanaänieten) of 1S 15 en Dt 25,19 (de vernietiging van de Amalekieten). In dergelijke gevallen zou dan de geïmpliceerde goddelijke opdracht iedere mogelijke vraag om vergiffenis die gedaan moet worden, schijnen uit te sluiten.³⁶ De ervaringen van Israël van mishandelingen door andere volkeren en de zo opgewekte afkeer zouden zich ook verzet kunnen hebben tegen het idee deze volkeren om vergiffenis te vragen voor het hun aangedane kwaad.³⁷

In elk geval blijft in het bijbelse getuigenis het gevoel van solidariteit tussen de geslachten levendig inzake zonde (en genade) en dit gevoel komt tot uitdrukking in het belijden ten overstaan van God van de “zonden van de voorvaderen”, zodat Johannes Paulus II, het schitterende gebed van Azarja citerend, heeft kunnen zeggen: “Ge-loofd bent U, Heer, God van onze voorvaderen ... Wij hebben gezondigd en goddeloos gehandeld door U af te vallen; op allerlei manieren hebben wij kwaad gedaan. Naar uw geboden hebben we niet willen luisteren’ (Da 3,26.29-30). Zo baden de joden na de ballingschap (vgl. ook Bar 2,11-13), waarbij zij de door hun vaders bedreven zonden op zich namen. De kerk volgt hun voorbeeld en vraagt ook vergiffenis voor de historische schuld van haar kinderen.”³⁸

2.2 Het Nieuwe Testament

Een met het idee van schuld verbonden en veelvuldig in het Nieuwe Testament aanwezig thema is dat van de absolute heiligheid van God. De God van Jezus is de God van Israël (vgl. Joh 4,22), aangeropen als “heilige Vader” (Joh 17,11), “de Heilige” genoemd in 1Joh 2,20 (vgl. Apk 6,10). De drievoudige verkondiging van God als “heilig” in Js 6,3 keert in Apk 4,8 terug, terwijl 1Pe 1,16 de nadruk ligt op het feit dat de christenen heilig moeten zijn, “want er staat geschreven: Wees heilig, want Ik ben heilig” (vgl. Lv 11,44-45; 19,2). Dit alles weerspiegelt het oudtestamentische begrip van de absolute heiligheid van God. Voor het christelijk geloof is echter de goddelijke heiligheid in de geschiedenis binnengetreten in de persoon van Jezus van Nazaret: het oudtestamentische begrip wordt daarmee niet prijsgegeven, maar in die zin ontwikkeld dat de heiligheid van God zich tegenwoordig stelt in de heiligheid van de mens geworden Zoon (vgl. Mc 1,24; Lc 1,35; 4,34; Joh 6,69;

Ps 65,2-2; 103,10 (107,10-11.17); Js 59,9-15; 64,5-9; Jr 8,14; 14,7; Kl 1,14.18a.22 (“Ik” = personificatie van Jeruzalem); 3,42 (4,13); Bar 11-13 (Sion herinnert aan de fouten en de schuld van zijn kinderen die tot zijn verwoesting geleid hebben); Ezr 33,10; Mi 7,9 (“Ik”); 18-19.

32. Bijvoorbeeld: Ex 9,27 (de farao zegt tot Mozes en Aäron: “Deze keer beken ik mijn schuld. De Heer staat in zijn recht, en ik en mijn volk zijn schuldig”); 34,9 (Mozes bidt: “Vergeef ons onze ongerechtigheden en zonden”); Lv 16,21 (de hogepriester legt de hand op de kop van de “zondebok” en belijdt over het dier de zonden van het volk op de verzoendag); Ex 32,11-13 (vgl. Dt 3,26-29; Mozes); 1K 8,33 e.v. (vgl. 2Kr 6,22 e.v.: Salomo bidt dat God eventuele toekomstige zonden van het volk vergeeft); 2Kr 28,13 (de voornamesten van het volk zeggen: “Onze schuld is al groot genoeg”); Ezr 10,2 (Sekanja zegt tot Ezra: “Wij zijn ontrouw geweest tegenover onze God, en hebben uitheemse vrouwen genomen uit de volken van het land”); Neh 1,5-11 (Nehemia belijdt zonden die door het volk van Israël, hemzelf en het huis van zijn vader bedreven zijn);

Vervolg noten op blz. 20

Est 4 Aanvulling D,13 (Ester belijdt: "Wij echter hebben tegen U gezondigd en U hebt ons aan onze vijanden uitgeleverd, omdat wij hun goden geëerd hebben"); 2 Mak 7,18.32 (de joodse martelaren zeggen dat zij lijden om "onze zonden" tegen God).

33. Voor voorbeelden van dit type van nationale belijdenis kan men verwijzen naar: 2K 22,13 (vgl. 2Kr 34,21: Josia vreest de toorn van de heer, "omdat onze vaders niet geluisterd hebben naar de woorden van de Heer die in dit boek staan opgetekend"); 2Kr 29,6-7 (Hizkia zegt: "Onze vaders zijn afvallig geworden"); Ps 78,8 e.v. (een "Ik" vat de zonden samen van de voorbije generaties vanaf de uittocht). Vgl. ook het volkse gezegde dat in Jr 31,29 en Ez 18,2 aangehaald wordt: "De vaders eten onrijpe druiven en tanden van de kinderen zijn er stroef van".

34. Dit betreft teksten zoals de volgende: Lv 26,40 (de ballingen worden opgeroepen "hun schuld en die van hun voorouders te bekennen"); Ezr 9,5b-15 (het gebed om vergiffenis van Ezra, 7: "Sinds de dagen van onze voorvaders tot op de dag van vandaag gaan wij gebukt

Vervolg noten op blz. 21

Hnd 3,14; 4,27.30; Apk 3,7) en de heiligheid van de Zoon wordt medegedeeld aan de "Zijnen" (vgl. Joh 17,16-19), die in de Zoon tot kinderen gemaakt zijn (vgl. Gal 4,4-6; Rom 8,14-17). Er kan echter geen enkel streven naar goddelijk kinschap in Jezus zijn, zolang er geen liefde voor de naaste is (vgl. Mc 12,29-31; Mt 22,37-38; Lc 10,27-28).

Dit in het onderricht van Jezus onmiskenbare motief wordt het "nieuwe gebod" in het evangelie van Johannes: de leerlingen zullen moeten liefhebben, zoals Hij heeft liefgehad (vgl. Joh 13,34-35; 15,12.17), dat wil zeggen op volmaakte wijze, "tot het uiterste" (Joh 13,1), dat wil zeggen een christen is geroepen lief te hebben en te vergeven in een mate die iedere menselijke maat van gerechtigheid te boven gaat en een interactie onder de mensen teweegbrengt die de interactie tussen Jezus en de Vader weerspiegelt (vgl. Joh 13,34 e.v.; 15,1-11; 17,21-26). Vanuit deze optiek wordt veel nadruk gelegd op het thema van verzoening en vergiffenis van onrecht. Jezus vraagt zijn leerlingen altijd bereid te zijn allen die hun gekwetst hebben, te vergeven, zoals ook God zelf steeds zijn vergiffenis aanbiedt: "Vergeef ons onze schulden, zoals ook wij hebben vergeven wie schulden heeft bij ons" (Mt 6,12; 6,12-15). Wie in staat is de naaste te vergeven, laat zien dat hij heeft begrepen zelf behoefte te hebben aan Gods vergiffenis. De leerling wordt uitgenodigd degene die hem kwetst, te vergeven "tot zeventig maal zeven keer", ook al zou deze niet om vergiffenis vragen (vgl. Mt 18,21-22).

Jezus benadrukt de houding die gevraagd wordt van de persoon die gekwetst is, ten opzichte van degenen die hem gekwetst hebben: hij wordt opgeroepen de eerste stap te zetten de belediging door de vergiffenis, die hij "van harte" (vgl. Mt 18,35; Mc 11,25) aanbiedt, uit te wissen,

bewust als hij zich ervan is dat ook hij zelf een zondaar tegenover God is, die nooit vergiffenis die oprecht gevraagd wordt, weigert. In Mt 5,23-24 vraagt Jezus aan degene die iemand gekwetst heeft "zich met zijn broeder die iets tegen hem heeft, te verzoenen" alvorens zijn gave naar het altaar te brengen: een daad van verering van de kant van iemand die niet eerst de bij zijn naaste veroorzaakte schade herstelt, is God niet welgevallig. Wat telt, is het eigen hart veranderen en op de juiste wijze te laten zien dat men werkelijk verzoening wil. Hoe dan ook, de zondaar kan, als hij er zich van bewust is dat zijn zonden tegelijkertijd zijn relatie met God en die met de naaste verstoren (vgl. Lc 15,21) alleen van God vergiffenis verwachten, omdat alleen God altijd barmhartig is en bereid de zonden uit te wissen. Dit is ook de betekenis van het offer van Christus, die ons eens en voor altijd van onze zonden gereinigt heeft (vgl. Heb 9,23; 10,18). Zo worden degene die iemand kwetst, en hij die gekwetst wordt, door God verzoend in zijn barmhartigheid die allen opneemt en vergeeft.

In dit kader, dat men nog zou kunnen uitbreiden met een analyse van de brieven van Paulus en de katholieke brieven, is er geen enkele aanwijzing dat de oerkerk aandacht geschonken heeft aan zonden in het verleden ten einde vergiffenis te vragen. Dit is te verklaren door het feit dat men zich sterk bewust is van het nieuwe van de christelijke boodschap die de gemeenschap meer richt op de toekomst dan op het verleden. Toch ziet men dat in het Nieuwe Testament op meerdere plaatsen en op subtielere wijze hierop aangedrongen wordt: in de evangeliën en in de brieven van Paulus wordt deze tegenstrijdigheid die eigen is aan de christelijke ervaring, in ruime mate erkend. Voor Paulus is bijvoorbeeld de christelijke gemeenschap een eschatologisch volk dat reeds de "nieuwe schepping" beleeft (vgl.

2Kor 5,17; Gal 6,15), maar deze ervaring, die door de dood en de verrijzenis van Jezus mogelijk gemaakt is (vgl. Rom 3,21-26; 5,6-11; 8,1-11; 1Kor 15,54-57) bevrijdt ons niet van de neiging tot de zonde die in de wereld aanwezig is ten gevolge van de val van Adam. Als gevolg van Gods ingrijpen in en door de dood en de verrijzenis van Jezus zijn er nu twee mogelijke scenario's: de geschiedenis van Adam en die van Christus. Zij lopen parallel en de gelovige moet zijn vertrouwen stellen op de dood en de verrijzenis van Jezus de Heer (vgl. Rom 6,1-11; Gal 3,27-28; Kol 3,10; 2 Kor 5,14-15) om deel uit te maken van de geschiedenis waarin "de genade mateloos is" (vgl. Rom 5,12-21).

Een dergelijk theologisch herlezen van het paasgebeuren van Christus laat zien, hoe de oerkerk zich sterk bewust was van de mogelijke gebreken van de gedoopten. Men zou kunnen zeggen dat het gehele 'corpus paulinum' de gelovigen oproept tot de volle erkenning van hun waardigheid, waarbij zij zich wel bewust moeten zijn van de broosheid van hun menselijk bestaan: "Voor die vrijheid heeft Christus ons vrijgemaakt. Houd dus stand en laat u niet opnieuw het slavenjuk opleggen" (Gal 5,1). Eenzelfde motief kan men aantreffen in wat de evangelies ons vertellen. Dit komt op indringende wijze naar voren bij Marcus, waar de gebreken van de leerlingen van Jezus een van de overheersende thema's vormen in het verhaal (vgl. Mc 4,40-41; 6,36-37.51-52; 8,14-21.31-33; 9,5-6.32-41; 10,32-45; 14,10-11.17-21.27-31.50; 16,8). Hoewel dit, zoals begrijpelijk is, genuanceerd wordt, komt ditzelfde motief terug bij alle evangelisten. Judas en Petrus zijn respectievelijk de verrader en hij die de Meester verloochent, ook al komt Judas tot wanhoop door hetgeen hij gedaan heeft (vgl. Hnd 1,15-20), terwijl Petrus berouw heeft (vgl. Lc 22,61) en tot de drievoudige bekentenis komt van

zijn liefde (vgl. Joh 21,15-19). Bij Matteüs "twijfelden sommigen" nog (Mt 28,17), zelfs tijdens de laatste verschijning van de Heer, terwijl de leerlingen hem aanbidden. Het vierde evangelie laat de leerlingen zien als mensen aan wie een onmetelijke liefde geschonken is, hoewel hun antwoord bestaat uit onwetendheid, tekortkomingen, verloochening en verraad (vgl. Joh 13,1-38).

Dit voortdurend voorstellen van de leerlingen als mensen die geroepen zijn Jezus te volgen en die wankelen in hun toegeven aan de zonde, is niet eenvoudigweg een kritisch herlezen van de geschiedenis van het begin. De verhalen zijn zo opgezet dat zij zich richten tot iedere volgende leerling van Jezus die in moeilijkheden is en naar het evangelie kijkt als naar een gids en inspiratiebron. Bovendien staat het Nieuwe Testament vol aanbevelingen voor een goed gedrag, een grotere inzet en het vermijden van het kwaad (vgl. bijvoorbeeld Jak 1,5-8.19-21; 2,1-7; 4,1-10; 1Pe 1,13-25; 2Pe 2,1-22; Jud 3-13; 1Joh 1,5-10; 2,1-11.18-27; 4,1-6; 2Joh 7-11; 3Joh 9-10). Er is echter geen enkele expliciete aansporing, gericht tot de eerste christenen, om de schuld uit het verleden te belijden, ook al is zeker het erkennen van de realiteit van de zonde en het kwaad ook binnen het volk, dat geroepen is tot het eschatologische bestaan dat aan het christen-zijn eigen is, veelbetekenend (men denke alleen al aan de verwijten die vervat zijn in de brieven aan de zeven kerken in de *Apocalyps*). Overeenkomstig de smeekbede die men vindt in het gebed van de Heer, vraagt dit volk: "Vergeef ons onze zonden, want ook wij vergeven ieder die ons iets schuldig is" (Lc 11,4; vgl. Mt 6,12). Kortom, de eerste christenen geven er blijk van dat zij er zich goed bewust van zijn niet te kunnen handelen overeenkomstig de ontvangen roeping, wanneer zij het doopsel van de dood en de

onder een grote schuld"; vgl. Neh 9,6-37); Tob 3,1-5 (in zijn gebed vraagt Tobit: "Straf mij niet omwille van mijn zonden en mijn onwetendheid, en omwille van de zonden van mijn voorvaders") (3) en constateert vervolgens: "Wij hebben immers uw beschikkingen niet onderhouden" (5); Ps 79,8-9 (deze collectieve rouwklacht smeekt God: "Reken ons de zonden van vroeger niet aan ... red ons, vaag onze zonden weg"); Jr 3,25 ("... want tegen de heer onze God hebben we gezondigd, wijzelf en onze voorvaders"); Jr 14,19-22 ("wij erkennen onze misdaden en de schuld van onze voorvaders"); Kl 5 ("Onze voorvaders hebben gezondigd" (7) - "wee ons, want wij hebben gezondigd" (16b); Bar 1,15-3,18 ("wij hebben gezondigd tegen de Heer" (1,17; vgl. 1,19,21; 2,5,24) - "vergeet de misstappen van onze vaders" (3,5, vgl. 2,33; 3,4,7); Da 3,26-45 (het gebed van Azarja: "Naar recht en redelijkheid hebt Gij ons behandeld, want wij hebben gezondigd" (28); Da 9,4-19 ("want vanwege onze zonden en vanwege de slechtheid van onze voorvaders bespotten al onze burens Jeruzalem" (16).

Vervolg noten op blz. 22

35. Deze sluiten tekortkomingen aan Godsvertrouwen in (Dt 1,41; Nu 14,10), afgodendienst (zoals Re 10,10-15), het vragen om een menselijke koning (1 S 12,9), huwelijken met uitheemse vrouwen tegen de goddelijke wet (Ezr 9-10). In Js 59,13b zegt het volk van zichzelf: "wij preken onderdrukking en opstandigheid en zinnen in ons hart op leugen."

36. Vgl. het analoge geval van het wegzenden van uitheemse vrouwen door de joden, vermeld in Ezr 9-10 met alle negatieve gevolgen die dit zou hebben voor de betreffende vrouwen. De kwestie van een vragen om vergiffenis aan haar (of aan haar afstammelingen) komt in het geheel niet aan de orde, aangezien het wegzenden in al deze hoofdstukken voorgesteld wordt als een eis van de goddelijke wet (vgl. Dt 7,3).

37. Wat dit betreft, moet men denken aan het geval van de voortdurend gespannen betrekkingen tussen Israël en Edom. Dit volk nam ondanks zijn status van 'broeder' van Israël deel aan de verwoesting van Jeruzalem door de Babyloniërs en genoot van zijn val (vgl. bijvoorbeeld Ob 10-14). Israël voelde ten teken van de

Vervolg noten op blz. 23

verrijzenis van Jezus, waarmee zij gedoopt werden, niet beleven.

2.3 Het bijbelse Jubeljaar

Een belangrijke bijbelse achtergrond van de verzoening die verbonden is met het overwinnen van toestanden uit het verleden, wordt gevormd door de viering van het Jubeljaar, zoals deze geregeld is in het boek Leviticus (hoofdstuk 25). In een maatschappelijke structuur die bestaat uit stammen, clans en families, deden zich onvermijdelijk wanordelijke situaties voor, wanneer individuen of families in moeilijke omstandigheden zich moesten 'vrijkopen' uit de eigen moeilijkheden door het eigendom van hun land of huis of slaven of kinderen over te dragen aan hen die in betere omstandigheden verkeerden dan zij. Een dergelijk systeem had ten gevolge dat enkele Israëlieten terecht kwamen in ondraaglijke toestanden van schuld, armoede en slavernij in hetzelfde land dat door God aan hen gegeven was, ten voordele van andere kinderen van Israël. Dit kon dan ertoe leiden dat voor langere of kortere tijd een gebied of een clan in handen viel van een klein aantal rijken, terwijl de rest van de families van de clan met een dergelijke vorm van schuld of slavernij te maken kreeg dat zij in totale afhankelijkheid van mensen die welgestelder waren, moesten leven.

De wetgeving van Lv 25 is een poging dit ongedaan te maken (en wel op een dusdanige wijze dat men het kan betwijfelen, of deze ooit volledig in praktijk gebracht is!): zij riep op tot de viering van het Jubeljaar iedere 50 jaar om het maatschappelijk patroon van het volk van God te bewaren en ook voor de kleinste familie van het land de onafhankelijkheid te herstellen. Volgens Lv 25 is de reglementaire herhaling van de belijdenis van het geloof van Israël in God, die zijn volk door de uittocht bevrijd heeft,

van doorslaggevende betekenis: "Ik ben de Heer uw God; Ik heb u uit Egypte geleid om u Kanaän te geven en uw God te zijn" (Lv 25,38; vgl. vv. 42.45). De viering van het Jubeljaar was impliciet een teken van schuld en een poging een juiste orde te herstellen. Ieder systeem dat welke Israëliet dan ook, eens slaaf, maar nu bevrijd door Gods sterke arm, verkocht, ontkende in feite het heilzame goddelijke handelen in en door de uittocht.

De bevrijding van slachtoffers en lijdenden wordt een onderdeel van het uitgebreidere programma van de profeten. Deuteronomus ontwikkelt in de gezangen van de lijdende dienaar (Js 42,1-9; 49,1-6; 50,4-11; 52,13-53,12) deze toespelingen op de praktijk van het Jubeljaar in de thema's van loskopen en bevrijding, van terugkeer en verlossing. Js 58 is een aanval op rituele observantie die geen oog heeft voor sociale gerechtigheid, een oproep tot bevrijding van de onderdrukten (Js 58,6), in het bijzonder gericht op de verwantschapsverplichtingen (v. 7). Js 61 gebruikt duidelijker de beelden van het Jubeljaar om de Gezalfde als heraut van God af te schilderen, die gezonden is om de armen te 'evangeliseren', om gevangenen de vrijheid aan te zeggen en een jaar van de genade van de Heer af te kondigen. Veelbetekenend is het dat Jezus met een toespeling op Jesaja 58,6 juist deze tekst gebruikt om de opdracht van zijn leven en zijn dienstwerk in Lc 4,17-21 voor te stellen.

2.4 Conclusie

Uit het voorafgaande kan men concluderen dat men in de bijbel geen eenduidige parallel kan vinden voor de oproep van Johannes Paulus II aan de kerk dat zij ervoor zorgt dat het Jubileumjaar gekenmerkt wordt door een erkennen van schuld wat betreft alle lijdenden en beledigingen waarvoor haar kinderen in het verleden verantwoordelijk zijn

geweest,³⁹ evenals manieren om dat te doen. Deze zijn echter wel gebaseerd op wat de Heilige Schrift zegt betreffende de heiligheid van God, de solidariteit tussen de generaties van zijn volk en de erkenning zondig te zijn. De oproep van de paus laat bovendien een juist begrip zien van het bijbelse Jubeljaar: hij vraagt immers dat men handelingen stelt die de orde van Gods oorspronkelijk heilsplan met betrekking tot de schepping herstellen. Dit vereist dat de afkondiging van het 'heden' van het Jubeljaar, door Jezus begonnen (vgl. Lc 4,21) voortgezet wordt in de viering van het Jubeljaar van zijn kerk. Deze bijzondere ervaring van genade zet bovendien het volk van God in zijn geheel, evenals ieder van de gedoopten persoonlijk, ertoe aan zich nog meer bewust te worden van de van de Heer ontvangen opdracht: altijd bereid te zijn de ondergane beledigingen te vergeven.

3. Theologische fundamenten

“Het is dus goed dat, bij het naderende einde van het tweede millennium van het christendom, de kerk zich levendiger bewust toont van de zonden van haar kinderen, terugdenkend aan al die situaties in de loop van haar geschiedenis waarin haar kinderen afgeweken zijn van de geest van Christus en zijn evangelie, en, in plaats van aan de wereld een getuigenis te geven van een door het geloof geïnspireerd leven, in denken en handelen een schouwspel hebben geboden dat een waar anti-getuigenis en een schandaal was. Weliswaar is de kerk heilig omdat zij is ingelijfd in Christus, toch wordt zij niet moede boete te doen: voor God en voor de mensen erkent zij dat haar zondige zonen en dochters steeds haar kinderen zijn.”⁴⁰ Deze woorden van Johannes Paulus II onderstrepen, hoe de kerk door de zonden van haar kinderen geraakt wordt: heilig, in

zoverre zij door de Vader, door het offer van de Zoon en de gave van de Geest zo is gemaakt, is zij in zekere zin ook zondig, in zoverre zij werkelijk de zonde op zich neemt van hen die zij zelf heeft voortgebracht in het doopsel, zoals Christus Jezus de zonde van de wereld op zich heeft genomen (vgl. Rom 8,3; 2Kor 5,21; Gal 3,13; 1Pe 2,24).⁴¹ Bovendien behoort het tot het diepste zelfbewustzijn van de kerk in de tijd dat zij ervan overtuigd is niet alleen een gemeenschap van uitverkorenen te zijn, maar in het mystieke lichaam dat zij is, ook in haar schoot rechtvaardigen en zondaars zowel in het heden als het verleden te herbergen. Immers, de gedoopten van vandaag zijn in de genade, evenals in de wonde die de zonde slaat, de gedoopten van gisteren nabij en zijn solidair met hen. Daarom kan men zeggen dat de kerk in Christus en de Geest één in tijd en ruimte en waarlijk “terzelfder tijd heilig en altijd tot uitzuivering geroepen” is.⁴² Uit deze paradox die kenmerkend is voor het mysterie van de kerk, komt de vraag voort, hoe de twee aspecten met elkaar in overeenstemming te brengen zijn: enerzijds wordt gesteld dat men gelooft in de heiligheid van de kerk, terwijl zij anderzijds onophoudelijk behoefte heeft aan berouw en zuivering.

3.1 Het mysterie van de kerk

“De kerk maakt deel uit van de geschiedenis, maar stijgt er tegelijkertijd boven uit. Alleen ‘met de ogen van het geloof’, kan men in haar zichtbare werkelijkheid tegelijk een geestelijke werkelijkheid zien, draagster van goddelijk leven.”⁴³ Het geheel van de zichtbare en historische aspecten verhoudt zich tot de goddelijke gave op dezelfde wijze als in het mens geworden Woord van God het aangenomen mens-zijn teken en instrument is van het handelen van de goddelijke persoon van de Zoon: de twee

belediging door dit verraad geen enkele behoefte vergiffenis te vragen voor het afslachten van de weerloze Edomietische gevangenen door koning Amasja volgens 2 Kr 25,12.

38. Johannes Paulus II, *Toespraak* op 1 september 1999, in *L'Osservatore Romano* (2 september 1999), 4.

39. Vgl. *Tertio millennio adveniente*, 33-36.

40. *Tertio millennio adveniente*, 33.

41. Men denke aan het bij christelijke auteurs van verschillende tijden aanwezige motief van het verwijt aan de kerk voor haar schuld. Een van de meest karakteristieke voorbeelden hiervan is het *Liber asceticus* van Maximus Confessor, in: *PL* 90, 912-956.

42. *Lumen gentium*, 8.

43. *Katechismus van de katholieke kerk*, 770.

dimensies van het kerk-zijn vormen “één complexe werkelijkheid, samengesteld uit een menselijk en goddelijk element”,⁴⁴ in een gemeenschap die deel heeft aan het leven van de Drie-eenheid en ervoor zorgt dat de gedoopten ondanks verschil in tijd en plaats in de geschiedenis zich één voelen. Krachtens deze gemeenschap blijkt de kerk absoluut iets unieks in het menselijk gebeuren te zijn, zodat zij de gaven, verdiensten en fouten van haar kinderen van vandaag, evenals van gisteren, op zich kan nemen.

De niet geringe overeenkomst met het mysterie van het mens geworden Woord impliceert echter ook een fundamenteel verschil: “Terwijl Christus echter ‘heilig, schuldeloos en onbesmet’ was (Heb 7,26), de zonde niet kende (vgl. 2Kor 5,21), doch alleen de misdaden van zijn volk kwam uitboeten (vgl. Heb 2,17), omvat de kerk integendeel zondaars in haar eigen schoot en, terzelfder tijd heilig en altijd tot uitzuivering geroepen, streeft zij onophoudelijk de boetvaardigheid en de levensvernieuwing na.”⁴⁵ De afwezigheid van zonde in het mens geworden Woord kan men niet toeschrijven aan zijn kerkelijk lichaam, waarbinnen integendeel ieder – deelgenoot aan de door God geschonken genade – niettemin waakzaam dient te zijn en geroepen is tot voortdurende zuivering en solidariteit met de zwakheid van de ander: “Alle leden van de kerk, met inbegrip van haar bedienaren, moeten erkennen dat zij zondaars zijn.”⁴⁶

Reeds Paulus VI had plechtig bevestigd dat “de kerk heilig is, al omvat zij nu ook zondaars, aangezien ze geen ander leven heeft dan het genadeleven ... Daarom lijdt de kerk onder deze zonden en doet ze er boete voor, maar tevens heeft ze de macht haar kinderen ervan te genezen met Christus’ bloed en met de gave van de Heilige Geest.”⁴⁷ Kortom, de kerk is in haar ‘mysterie’ trefpunt van heiligheid en zwakheid, zij

wordt voortdurend verlost en heeft steeds weer opnieuw behoefte aan de kracht van de verlossing. Zoals de liturgie, de ware ‘lex credendi’, leert, smeken de individuele gelovigen en het volk van de heiligen God dat Hij acht slaat op het geloof van zijn kerk en niet op de zonden van de enkeling, die een ontkenning zijn van dit beleefde geloof: “Ne respicias peccata nostra, sed fidem Ecclesiae tuae!”. Dan is het mogelijk in de eenheid van het mysterie van de kerk door tijd en ruimte heen, te zien: het aspect van de heiligheid, de behoefte aan berouw en hervorming en hoe deze tot uiting komen in het handelen van de moederkerk.

3.2 De heiligheid van de kerk

De kerk is heilig, omdat zij, geheiligd door Christus, die haar verworven heeft door zich voor haar aan de dood over te geven, in die heiligheid bewaard wordt door de heilige Geest, die haar onophoudelijk met zijn adem vervult: “Volgens ons geloof is de kerk ... onwankelbaar heilig. Christus immers, de Zoon van God, die samen met de Vader en de Heilige Geest met de woorden ‘Gij alleen zijt de Heilige’ begroet wordt, heeft de kerk als zijn bruid bemind en zichzelf voor haar overgeleverd om haar te heiligen (vgl. Ef 5,25-26). Hij heeft haar met zichzelf als zijn lichaam verenigd en haar met de gave van de heilige Geest tot glorie van God vervuld. Daarom zijn allen in de kerk ... tot heiligheid geroepen.”⁴⁸ In deze zin worden de leden van de kerk vanaf het begin de “heiligen” genoemd (vgl. Hnd 9,13; 1Kor 6,1 e.v.; 16,1). Men kan echter een onderscheid maken tussen heiligheid van de kerk en heiligheid in de kerk. De eerste – die gebaseerd is op de zending van de Zoon en de Geest – garandeert de continuïteit van de zending van het volk van God tot het einde der tijden en stimuleert en helpt de gelovigen de subjectieve, persoonlijke heiligheid

44. *Lumen gentium*, 8.

45. *T.a.p.* Vgl. ook *Unitatis redintegratio*, 3 en 6.

46. *Katechismus van de katholieke kerk*, 827.

47. Paulus VI, *Toespraak ter afsluiting van het jaar van het geloof: Het ‘Credo’ van het volk van God* (30 juni 1968).

48. *Lumen gentium*, 39.

na te streven. In de roeping die ieder ontvangt, is echter de vorm van heiligheid geworteld die hem gegeven is en die van hem gevraagd wordt, de volledige vervulling van de eigen roeping en zending. De persoonlijke heiligheid is in elk geval gericht op God en de medemens en heeft daarom een wezenlijk sociaal karakter: het is de heiligheid 'in de kerk', gericht op het welzijn van de ander.

Met de heiligheid van de kerk dient derhalve de heiligheid in de kerk overeen te komen: "De leerlingen van Christus zijn geenszins volgens hun werken, maar volgens zijn heilsbestel en genade door God geroepen en in Christus gerechtvaardigd. Door het doopsel in het geloof zijn wij ware kinderen van God, deelachtig aan de goddelijke natuur en dus werkelijk heilig geworden. Zij behoren dan ook de heiligmaking die zij ontvingen, in hun leven met Gods genade te bewaren en te volbrengen."⁴⁹ De gedoopte is geroepen met heel zijn bestaan te worden wat hij krachtens de wijding door de doop al geworden is: en dit geschiedt niet zonder de instemming van zijn vrijheid en de hulp van Gods genade. Wanneer dit gebeurt, kan men in de geschiedenis de nieuwe mensheid, zoals God die wil, herkennen: niemand wordt zo volledig zichzelf als een heilige die Gods beschikkingen aanvaardt en met de hulp van de genade het eigen wezen conformeert aan het plan van de Allerhoogste! De heiligen zijn in deze zin als het ware lichten die door de Heer in zijn kerk opgewekt worden om haar te verlichten, een profetie voor heel de wereld.

3.3 De noodzaak van een voortdurende vernieuwing

Zonder aan deze heiligheid afbreuk te doen moet men erkennen dat ten gevolge van de aanwezigheid van de zonde er behoefte is aan voortdurende vernieuwing en constante

bekering van het volk van God: de kerk op aarde is "getekend met waarachtige heiligheid", die echter "onvolkomen" is.⁵⁰ Tegen de Pelagianen merkt Augustinus op: "De kerk zegt als geheel: Vergeef ons onze schuld. Zij heeft dus smetten en rimpels. Maar door de schuldbelijdenis worden de rimpels gladgestreken, door de schuldbelijdenis worden de smetten afgewassen. De kerk is in gebed verzonken om gereinigd te worden door de schuldbelijdenis en, zolang als de mensen op aarde zullen leven, zal zij dit doen."⁵¹ En Thomas van Aquino precieseert dat de volheid van heiligheid hoort tot de eschatologische tijd, terwijl de kerk op tocht niet de vergissing mag maken te beweren dat zij zonder zonde is: "Dat de kerk glorieus, zonder vlek of rimpel is, dat is het einddoel waarnaar wij op weg zijn krachtens het lijden van Christus. Daarom zal dit bereikt worden in het eeuwige vaderland, en niet reeds tijdens de pelgrimstocht: hier ... zouden wij een vergissing begaan, als wij zouden zeggen geen enkele zonde te hebben."⁵² "Maar, ook al zijn wij" in werkelijkheid "gehuld in het doopkleed, wij zondigen onophoudelijk en keren ons onophoudelijk van God af. Nu keren wij, in deze nieuwe bede, terug naar Hem, net zoals de verloren zoon (vgl. Lc 15,11-32), en wij erkennen ten overstaan van Hem dat wij zondaars zijn, net zoals de tollenaar (vgl. Lc 18,13). Onze bede begint met een 'biecht' waarin wij tegelijk onze ellende en zijn barmhartigheid belijden."⁵³

Daarom is het de hele kerk die door het belijden van de zonde van haar kinderen haar geloof in God belijdt en zijn oneindige goedheid en vermogen tot vergiffenis viert: dankzij de door de heilige Geest tot stand gebrachte band is de gemeenschap die er in tijd en ruimte bestaat tussen alle gedoopten, zodanig dat ieder in die gemeenschap zichzelf is, maar tegelijkertijd ook door de ander bepaald wordt en op hem een invloed uitoe-

49. A.w., 40.

50. A.w., 48.

51. Augustinus, *Sermo* 181, 5, 7, in: *PL* 38, 982.

52. Thomas van Aquino, *Summa Theol.* III, 8, 3, 2.

53. *Katechismus van de katholieke kerk*, 2839.

54. Ambrosius, *De virginitate* 8, 48, in: *PL* 16, 278D: "Caveamus igitur, ne lapsus noster vulnus Ecclesiae fiat." Over een door de zonde van haar kinderen aan de kerk toegebrachte 'wonde' spreekt ook *Lumen gentium*, 11.

55. *Tertio millennio adveniente*, 33.

56. K. Delahaye, *La Comunità, Madre dei credenti*, Cassano M. (Bari 1974), 110. Vgl. ook K. Rahner, *Mater Ecclesia. Inni di lode alla Chiesa tratti dal primo millennio della letteratura cristiana* (Milaan 1972).

57. *Lumen gentium*, 64.

58. Augustinus, *Sermo* 25, 8, in: *PL* 46, 938: "Mater ista sancta, honorata, Mariae similis, et parit et Virgo est. Ex illa nati estis et Christum parit: nam membra Christi estis."

59. Cyprianus, *De Ecclesiae Catholicae unitate* 6, in: *CCl* 3, 253: "Habere iam non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem." Cyprianus zegt elders: "Ut habere quis possit Deum Patrem, habeat ante ecclesiam matrem" (*Epist.* 74, 7, in: *CCl* 3C, 572). En Augustinus: "Tenete ergo, carissimi, tenete omnes unanimiter Deum patrem, et matrem

Vervolg noten op blz. 27

fent in een levendige uitwisseling van geestelijke goederen. Zo beïnvloedt de heiligheid van de een de groei in het goede van de ander, maar ook de zonde heeft nooit alleen maar een uitsluitend persoonlijke betekenis, omdat zij een drukkende last is en een belemmering vormt op de weg van het heil van allen en deze belemmert en in die zin waarlijk de kerk in haar geheel raakt over het verschil van tijd en plaats heen. Deze overtuiging brengt de kerkvaders tot duidelijke uitspraken, zoals die van Ambrosius: "Laten wij ons er derhalve voor hoeden dat onze val een wonde van de kerk wordt."⁵⁴ Daarom "is de kerk weliswaar heilig, omdat zij is ingelijfd in Christus, toch wordt zij niet moede boete te doen: voor God en voor de mensen erkent zij dat haar zondige zonen en dochters", zowel die van vandaag, als die van gisteren, "steeds haar kinderen zijn".⁵⁵

3.4. Het moederschap van de kerk

De overtuiging dat de kerk de zonden van haar kinderen op zich kan nemen krachtens de solidariteit die er dankzij hun inlijving in Christus en het werken van de heilige Geest in tijd en ruimte bestaat, wordt op bijzonder doelmatige wijze tot uitdrukking gebracht door de idee van de 'kerk als moeder' (*Mater Ecclesiae*), die "in de opvatting van de oudste kerkvaders het centrale begrip van het gehele christelijke streven is":⁵⁶ "de Kerk wordt" – zo stelt het Tweede Vaticaans Concilie – "ook zelf moeder door het woord van God met getrouwheid op te nemen: door de prediking en het doopsel immers brengt zij zonen ter wereld, van de heilige Geest ontvangen en uit God geboren, voor een nieuw en onsterfelijk leven".⁵⁷ Deze zeer wijd verspreide overlevering, waarvan deze ideeën de echo zijn, verwoordt bijvoorbeeld Augustinus op de volgende wijze: "Deze heilige, eerbiedwaardige kerk is gelijk aan

Maria: zij baart en is maagd. Uit haar zijt gij geboren en zij baart Christus: gij zijt immers de ledematen van Christus."⁵⁸ Cyprianus van Carthago zegt duidelijk: "Wie de kerk niet als moeder heeft, kan God niet als Vader hebben."⁵⁹ En Paulinus van Nola bezingt het moederschap van de kerk als volgt: "Daarom blijft zij moeder: zij ontvangt uit het zaad van het eeuwig woord de volkeren en baart ze tegelijkertijd."⁶⁰

Volgens deze opvatting verwezenlijkt de kerk zich voortdurend in de onderlinge uitwisseling en mededeling van de heilige Geest onder de gelovigen als een omgeving waarin geloof en heiligheid voortgebracht worden in broederlijke gemeenschap, in biddende eensgezindheid, in solidaire deelname aan het kruis, in gemeenschappelijk getuigenis. Krachtens deze levende gemeenschap kan iedere gedoopte tegelijkertijd beschouwd worden als een kind van de kerk, in zoverre als hij in haar voortgebracht is tot goddelijk leven, en als moederkerk, in zoverre hij met haar geloof en liefde meewerkt om nieuwe kinderen voor God voort te brengen: wat meer is, hij is des te meer moederkerk, naarmate zijn heiligheid groter en de inspanning om aan anderen zijn ontvangen gave mee te delen vuriger is. Anderzijds houdt de gedoopte die ten gevolge van de zonde zich in zijn hart van haar mocht losmaken, niet op kind van de kerk te zijn: hij zal steeds opnieuw tot de bronnen van de genade kunnen naderen en de last die zijn schuld op de hele gemeenschap van de moederkerk doet drukken, kunnen verwijderen. Het kan niet anders dan dat deze kerk op haar beurt als een echte moeder gewond wordt door de zonde van haar kinderen in heden en verleden: zij blijft hen echter liefhebben, en wel zo dat zij te allen tijde de last, door hun zonden en schuld veroorzaakt, op zich neemt: als zodanig is de kerk voor de kerkvaders de moeder van smarten, niet alleen op grond van uiterlijke

vervolgingen, maar vooral door het verraad, het falen, de traagheid en smetten van haar kinderen.

Heiligheid en zonden in de kerk weerspiegelen zich dus in hun uitwerking op de gehele kerk, ook al is het de overtuiging van het geloof dat de heiligheid als vrucht van de goddelijke genade sterker is dan de zonde: een lichtend bewijs hiervan zijn de figuren van de heiligen, die als hulp en voorbeeld voor allen erkend worden! Tussen genade en zonde is geen parallellisme en evenmin een soort symmetrie of dialectische relatie: de invloed van het kwaad zal de kracht van de genade en de uitstraling van ook het meest verborgen goede nooit kunnen overwinnen! In deze zin erkent de kerk dat zij in wezen heilig is in haar heiligen; terwijl zij zich echter over deze heiligheid verheugt en er de weldaad van ontdekt, belijdt zij niettemin zondig te zijn, niet als subject van de zonde, maar in zoverre zij in moederlijke solidariteit de last van de fouten en de schuld van haar kinderen op zich neemt om mee te werken aan het overwinnen hiervan langs de weg van boete en de levensvernieuwing. Daarom voelt de heilige kerk de plicht "haar diepe spijt te betuigen voor de zwakheden van zoveel van haar zonen en dochters, die haar gelaat hebben misvormd en haar hebben verhinderd, geheel en al het beeld te weerspiegelen van haar gekruisigde Heer, Hij die op onovertroffen wijze blij gaf van geduldige liefde en nederige zachtheid".⁶¹

Dit kan op bijzondere wijze gedaan worden door hen die door charisma en ambt op de meest volledige manier de gemeenschap van het volk van God tot uitdrukking brengen: in naam van de lokale kerken zullen de betreffende bisschoppen een eventuele belijdenis van schuld en een vragen om vergiffenis kunnen verwoorden; in naam van de hele kerk, één in tijd en ruimte, zal hij zich kunnen uitspreken die het universe-

le ambt van eenheid uitoefent, de bisschop van de kerk, "die de leiding heeft in de liefde",⁶² de paus. Daarom is het van bijzonder belang dat juist van hem de uitnodiging gekomen is dat "de kerk zich levendiger bewust toont van de zonden van haar kinderen" en de noodzaak erkent dat "er openlijk schuld moet worden bekend en Christus met grote aandrang om vergeving moet worden gesmeekt".⁶³

4. Het oordeel van de geschiedenis en het oordeel van de theologie

Om te bepalen voor welke fouten en schuld in het verleden men spijt moet betuigen, is bovenal een juist historisch oordeel vereist dat ten grondslag ligt aan een theologische evaluatie. Hier moet de vraag gesteld worden wat er precies gebeurd is, wat men eigenlijk gezegd en gedaan heeft. Slechts nadat men deze vragen afdoende beantwoord heeft op grond van een strikt historisch oordeel, kan men ook de vraag stellen of datgene wat gebeurd, gezegd of gedaan is, als al dan niet conform aan het evangelie beschouwd moet worden en, in geval dit niet zo mocht zijn, of de leden van de kerk, die aldus handelden, zich hiervan rekenschap hadden kunnen geven gelet op de context waarin zij gehandeld hebben. Slechts wanneer men moreel zeker is dat datgene wat enkele leden van de kerk en in haar naam ingaand tegen het evangelie gedaan hebben, door hen als zodanig begrepen en vermeden had kunnen worden, kan het zinvol zijn voor de kerk van nu vergiffenis te vragen voor fouten en schuld in het verleden.

De verhouding tussen het 'historisch' en het 'theologisch' oordeel is dus zowel gecompliceerd als noodzakelijk en van beslissend belang. Derhalve moet men het in praktijk brengen zonder over te slaan

Ecclesiam" (*In Ps 88, Sermo 2, 14*, in: *ccl 39*, 1244.

60. Paulinus van Nola, *Carmen 25*, 171-172, in: *CSEL 30*, 243: "Inde manet mater aeterni semine verbi / concipiens populos et pariter pariens."

61. *Tertio millennio adveniente*, 35.

62. Ignatius van Antiochië, *Ad Romanos, Prooem.:* *Sources chrétiennes* (Th. Camelot, Paris 1958), 10, 124.

63. *Tertio millennio adveniente*, 33 en 34.

naar de ene of andere zijde. Men vermijde zowel een apologetiek die alles wil rechtvaardigen als een ongepast aanwakkeren van het schuldgevoel, dat op een toekennen van historisch onhoudbare verantwoordelijkheden berust. Verwijzend naar een historisch-theologische evaluatie van het werk van de inquisitie, heeft Johannes Paulus II gezegd: "Het kerkelijk leergezag kan zich natuurlijk niet voornemen een daad te stellen van morele aard, zoals het vragen om vergiffenis, zonder eerst nauwkeurige inlichtingen ingewonnen te hebben omtrent de toestand in die tijd. Het kan zich echter evenmin baseren op de voorstellingen van het verleden, zoals de openbare mening deze naar voren brengt. Deze zijn immers dikwijls te zeer beladen met een emotionaliteit die een rustige en objectieve beoordeling in de weg staat ... Daarom bestaat een eerste stap erin de historici te raadplegen. Men vraagt hun niet om een ethisch oordeel te geven, dat buiten het gebied van hun bevoegdheid zou liggen, maar om hulp te bieden bij een zo nauwkeurig mogelijke reconstructie van de gebeurtenissen, gebruiken en mentaliteit van destijds, zulks in het licht van de historische context van de betreffende periode."⁶⁴

4.1 De interpretatie van de geschiedenis

Aan welke voorwaarden moet een juiste interpretatie van het verleden voldoen bezien vanuit historisch wetenschappelijk standpunt? Om dit te bepalen moet men rekening houden met de complexe betrekkingen tussen het menselijk subject dat interpreteert en het verleden dat voorwerp van de interpretatie is.⁶⁵ In de eerste plaats moet de wederzijdse vreemdheid van beide aan elkaar onderstreept worden. Gebeurtenissen of woorden in het verleden zijn in de eerste plaats 'verleden': als zodanig kunnen zij niet geheel tot de actualiteit van het

heden herleid worden, maar bezitten zij een objectieve dichtheid en complexiteit die belet dat men erover beschikt door hen alleen maar dienstbaar te maken aan wat voor het heden van belang is. Men moet ze daarom benaderen door middel van een historisch-kritisch onderzoek, dat beoogt alle beschikbare inlichtingen te gebruiken om de omgeving, de wijze van denken, de ondergane invloeden en de levende context waarin deze gebeurtenissen en woorden geplaatst kunnen worden, te leren kennen. Op deze wijze kan men de inhoud ervan en de uitdaging die zij – juist door hun verschil – voor het heden zijn, vaststellen.

In de tweede plaats moet men aanvaarden dat er tussen degene die interpreteert en het geïnterpreteerde een zekere saamhorigheid is. Zonder deze kan er geen enkele band en geen enkele communicatie bestaan tussen verleden en heden. Deze band van uitwisseling is gebaseerd op het feit dat elk menselijk wezen van gisteren en van vandaag in een complex van historische betrekkingen staat. Om hierin te leven heeft men echter de bemiddeling van de taal nodig, die ook steeds historisch bepaald is. Allen maken deel uit van de geschiedenis! Het verband tussen degene die interpreteert en het object van interpretatie, toelichten – hetgeen gedaan moet worden door de velerlei vormen waarin het verleden ons getuigenissen van zichzelf heeft achtergelaten (teksten, monumenten, gewoonten enzovoorts) – betekent dat men een oordeel vormt over de juistheid van mogelijke overeenkomsten en van eventuele moeilijkheden in de communicatie met het heden, die door het persoonlijk verstaan van woorden en gebeurtenissen uit het verleden geconstateerd worden. Dit vereist dat men rekening houdt met de vragen die aanleiding tot het onderzoek vormen en hun invloed op de antwoorden die men verkrijgt en met de actuele context waarin men het onderzoek

64. Toespraak tot de deelnemers aan het internationale symposium over de inquisitie, door de theologisch-historische centrale commissie voor het Jubileumjaar georganiseerd (31 oktober 1998), 4.

65. Vgl. voor wat volgt H. Gadamer, *Wahrheit und Methode: Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (Tübingen 1975).

doet, het interpreteren van de gemeenschap waarvan men de taal spreekt en waartoe men zich wil richten. Om dit te bereiken is het noodzakelijk dat men ervoor zorgt dat een in iedere interpretatie opgesloten liggend voorverstaan zoveel mogelijk reflexief en bewust gemaakt wordt om de reële invloed ervan op het proces van interpretatie te meten en te beperken.

Tenslotte vindt er tussen degene die interpreteert en het object uit het verleden dat geïnterpreteerd wordt, tengevolge van de inspanningen om inzicht te krijgen en tot een evaluatie te komen, een osmose (een versmelting van horizonten) plaats, waarin het feitelijk begrijpen eigenlijk bestaat. Hierin komt tot uitdrukking wat men voor het juiste begrip houdt van de gebeurtenissen of van woorden uit het verleden. Dit komt erop neer dat men de betekenis begrijpt welke die gebeurtenissen hebben voor degene die interpreteert en de wereld waarin hij leeft. Dankzij deze ontmoeting van verschillende leefwerelden wordt het verstaan van het verleden vertaald in zijn toepassing op het heden. Men begint nu alles wat er in het verleden vervat ligt, te zien en beseft dat het een aanzet kan zijn om het heden te wijzigen. De kennis van het verleden is nu in staat om een nieuwe toekomst op te roepen.

Men bereikt deze vruchtbare osmose met het verleden door middel van enkele fundamentele hermeneutische acten, elkaar opvolgend als 'vreemd zijn voor elkaar', 'verwantschapsgevoel' en echt en eigenlijk 'begrip'. Met betrekking tot een 'tekst' uit het verleden, in de algemene zin van een schriftelijk, mondeling getuigenis, een monument of een beeldende voorstelling, zijn deze acten de volgende: "1) de tekst begrijpen; 2) controleren of men de tekst juist verstaat en 3) tot uitdrukking brengen wat men als het juiste verstaan van een tekst beschouwt."⁶⁶ Het getuigenis van het

verleden verstaan wil zeggen dat men het zoveel mogelijk in zijn objectiviteit benadert door middel van alle bronnen waarover men kan beschikken. Onderzoeken of de eigen interpretatie juist is, wil zeggen dat men eerlijk en nauwgezet nagaat in welke mate men hieraan een bepaalde richting opgelegd heeft en of zij beïnvloed is door vooropgestelde meningen en mogelijke vooroordelen. De gewonnen interpretatie tot uitdrukking brengen wil zeggen dat men anderen betreft in de dialoog die men met het verleden aangegaan is, zowel om het belang ervan vast te stellen als om geconfronteerd te worden met eventuele andere interpretaties.

4.2 Historisch onderzoek en theologische evaluatie

Wanneer deze acten in elk hermeneutisch proces aanwezig zijn, dan mogen zij evenmin ontbreken in een interpretatie waarin historisch oordeel en theologische beschouwing geïntegreerd worden. Dit vereist in de eerste plaats dat men in dit soort van interpretatie de grootst mogelijke aandacht schenkt aan datgene waarin het verschil en de vreemdheid tussen het heden en het verleden bestaat, met name wanneer men een oordeel wil uitspreken over mogelijke fouten en schuld in het verleden moet men voor ogen houden dat wat het optreden van de kerk betreft, er onderscheid gemaakt moet worden tussen historische tijdperken en sociologische en culturele omstandigheden. Op grond hiervan kan het gebeuren dat gedragsregels en beoordelingen die aan een bepaalde tijd en gemeenschap eigen zijn, verkeerd gehanteerd worden bij het beoordelen van andere perioden van de geschiedenis en zo talrijke misvattingen veroorzaken. Personen, instellingen en hun respectievelijke bevoegdheden kunnen verschillen, zoals er overigens ook verschillen-

66. B. Lonergan, *Il metodo in teologia* (Brescia 1975), 173.

de denkwijzen en uiteenlopende omstandigheden zijn. Daarom moet men bij het bepalen van de verantwoordelijkheden voor gebeurtenissen en datgene wat gezegd werd, ermee rekening houden dat een vragen om vergiffenis één en hetzelfde theologische subject – de kerk – betreft in de verscheidenheid van wijzen en niveaus waarop afzonderlijke christenen de kerkelijke gemeenschap vertegenwoordigen en binnen een grote verscheidenheid van historische en geografische situaties. Elke generalisatie moet vermeden worden. Elke eventuele eigentijdse uitspraak komt toe aan en moet het werk zijn van die handelende instanties die aansprakelijk worden gesteld (de universele kerk, de nationale episcopaten, lokale kerken, enzovoorts).

In de tweede plaats dient men bij de betrekking tussen een historisch en een theologisch oordeel er rekening mee te houden dat bij een interpretatie in het licht van het geloof de band tussen verleden en heden niet slechts afhankelijk is van de belangstelling die men nu voor de kwestie heeft, en van het feit dat alle mensen deel uitmaken van de geschiedenis, en van de wijze waarop deze gestalte krijgt, maar ook gebaseerd is op de één-makende werking van de Geest van God en op de blijvende identiteit van het beginsel dat ten grondslag ligt aan de gemeenschap van de gelovigen, namelijk de openbaring. Krachtens de gemeenschap die de Geest van Christus in tijd en ruimte in haar tot stand brengt, moet de kerk zich wel in haar bovennatuurlijk beginsel – dat in alle perioden van de geschiedenis aanwezig en werkzaam is – herkennen als in zekere zin één en hetzelfde subject. Het is haar roeping om op verschillende wijzen en in wisselende omstandigheden in de keuzes die haar kinderen doen, aan de gave Gods te beantwoorden, ondanks alle gebreken waardoor die keuzes gekenmerkt kunnen zijn. De gemeenschap in één en dezelfde heilige

Geest is ook het fundament voor een diachronische gemeenschap van ‘heiligen’, op grond waarvan de gedoopten van vandaag zich verbonden voelen met de gedoopten van gisteren. Zoals zij profiteren van hun verdiensten en zich voeden met hun getuigenis van heiligheid, zo beschouwen zij het ook als hun plicht de eventuele huidige last van hun fouten op zich te nemen, nadat zij hiervan een nauwkeurige historische en theologische kennis verworven hebben.

Dankzij dit objectieve en transcendente fundament van de gemeenschap van het volk van God in haar verschillende historische situaties, kent een gelovige interpretatie aan het verleden van de kerk een geheel eigen betekenis voor het heden toe. De ontmoeting met dit verleden die bij het interpreteren plaatsvindt, kan waardevolle aanwijzingen blijken te bevatten voor het heden. Zij kan tot een daadwerkelijk handelen leiden dat men niet steeds van tevoren kan voorzien. Weliswaar stelt de hoge mate van eenheid van de hermeneutische horizon en de kerk als subject dat interpreteert, de theologische visie vrij gemakkelijk bloot aan het risico toe te geven aan een apologetische of vooringenomen lezing. Hier is daarom meer dan ooit een hermeneutiek nodig die erop uit is gebeurtenissen en woorden uit het verleden te verstaan en de interpretatie ervan voor de huidige tijd juist te beoordelen. Om dit te bereiken zal een gelovige lezing gebruik maken van al wat de historische wetenschappen en de methoden van interpretatie aan hulp bieden. Niettemin mag het bedrijven van historische hermeneutiek geen beletsel vormen om het geloof te evalueren vanuit een ondervraging van de teksten overeenkomstig de kenmerkende eigen aard van het geloof, en zo verleden en heden op elkaar te laten inwerken in het besef dat het in deze teksten over een fundamentele ecclesiale eenheid gaat. Dit is een waarschuwing tegen ieder histori-

cisme dat de last van de fouten en schuld in het verleden relateert en van mening is dat de geschiedenis alles rechtvaardigt. Zoals Johannes Paulus II opmerkt: “Wil men de geschiedenis juist beoordelen, dan moeten de culturele omstandigheden van een bepaald tijdperk in de beschouwing worden betrokken ... Maar het beschouwen van de verzachtende omstandigheden ontslaat de kerk niet van de plicht, haar diepe spijt te betuigen voor de zwakheden van zoveel van haar zonen en dochters ...”⁶⁷ Kortom, de kerk “vreest de waarheid niet die uit de geschiedenis naar voren komt, en is bereid fouten te erkennen waar deze vastgesteld zijn, met name waar het gaat om de eerbied die aan personen en gemeenschappen verschuldigd is. Zij is echter geneigd generaliserende uitspraken te wantrouwen die de verschillende historische perioden vrijspreken of veroordelen. Zij laat het onderzoek van het verleden aan de historici over die geduldig en eerlijk het gebeurde reconstrueren, en houdt zich hierbij vrij van vooroordelen die uit een confessionele overtuiging of levensbeschouwing zouden voortkomen zowel met betrekking tot datgene waarvan zij beschuldigd wordt alsook tot het haar aangedane onrecht.”⁶⁸ De voorbeelden die in het volgende hoofdstuk worden gegeven, zullen dit concreet kunnen aantonen.

5. De morele beoordeling

Om tot een juist historisch gewetensonderzoek ten overstaan van God te komen met het oog op de eigen innerlijke vernieuwing en de groei in genade en heiligheid moet de kerk de “vormen van anti-getuigenis en schandaal” erkennen, die in haar geschiedenis voorgekomen zijn, met name tijdens het afgelopen millennium. Het is niet mogelijk een dergelijke taak te ondernemen als men zich niet bewust is van de zedelijke en gees-

telijke betekenis ervan. Dit vereist naast het formuleren van enkele noodzakelijke preciseringen op ethisch vlak het definiëren van enkele sleutelbegrippen.

5.1 Enkele morele criteria

Op moreel vlak veronderstelt het vragen om vergiffenis altijd dat men eigen verantwoordelijkheid erkent, met name de verantwoordelijkheid met betrekking tot een tegen anderen begane fout. De morele verantwoordelijkheid slaat gewoonlijk op de betrekking tussen een handeling en de persoon die deze voltrekt: zij stelt vast aan wie de handeling toebehoort, aan een bepaalde persoon of meerdere personen. De verantwoordelijkheid kan zowel objectief als subjectief zijn: de eerste heeft betrekking op de zedelijke waarde van een handeling op zich genomen als goed of slecht en dus op de aansprakelijkheid ervoor; de tweede betreft de vraag of de individuele persoon zich feitelijk bewust was van de zedelijke goedheid of slechtheid van wat hij deed. De subjectieve verantwoordelijkheid houdt op met de dood van degene die de handeling stelde, dat wil zeggen, wordt niet van geslacht op geslacht overgedragen. De afstammelingen erven dus niet de (subjectieve) verantwoordelijkheid van de daden van hun voorvaders. In deze zin veronderstelt vergiffenis vragen dat degenen die door een handelwijze gekwetst zijn, en degenen die gehandeld hebben, tijdgenoten zijn. De enige vorm van verantwoordelijkheid die in de loop van de geschiedenis kan blijven bestaan, is de objectieve verantwoordelijkheid die men subjectief altijd vrij al dan niet kan aangaan. Het gedane kwaad overleeft zo vaak degene die het bedreven heeft in de gevolgen voor het gedrag van de mensen. Deze kunnen een zware last worden die drukt op het geweten en de herinnering van het nageslacht.

67. *Tertio millennio adveniente*, 35.

68. Johannes Paulus II, *Toespraak* van 1 september 1999, in: *L'Osservatore Romano* (2 september 1999), 4.

In dit verband kan men van een solidariteit spreken die verleden en heden in een relatie van wederkerigheid verenigt. In sommige omstandigheden kan de last die op het geweten drukt, zo zwaar zijn dat hij een soort zedelijke en godsdienstige herinnering aan het gedane kwaad vormt welke krachtens haar natuur een gemeenschappelijke herinnering is. Dit laatste is dan een wel-sprekend getuigenis van de solidariteit die er objectief gezien bestaat tussen degenen die in het verleden het kwaad bedreven hebben en hun erfgenamen in het heden. Men kan dan van een gemeenschappelijke, objectieve verantwoordelijkheid spreken. Men kan zich vooral ontdoen van de last van deze verantwoordelijkheid door God vergiffenis te vragen voor de fouten en de schuld in het verleden en dus, waar dit van toepassing is, door “de herinnering te zuiveren”, hetgeen dan uitmondt in het elkaar nu vergiffenis vragen voor de zonden en beledigingen.

De herinnering zuiveren betekent dat men van het persoonlijke en gemeenschappelijke bewustzijn alle vormen van wrok en geweld uitsluit die de erfenis van het verleden hierin achtergelaten zouden hebben. Dit doet men op grond van een nieuw en strikt historisch-theologisch oordeel, dat dan het uitgangspunt wordt van een hierbij aansluitend vernieuwd zedelijk gedrag. Dit gebeurt telkens wanneer men er toe komt aan daden uit het historische verleden een andere kwalificatie te geven, die ertoe leidt dat deze handelingen een nieuwe en andere betekenis krijgen voor het heden met het oog op een groei in de verzoening in waarheid, rechtvaardigheid en liefde tussen de mensen onderling en vooral tussen de kerk en de verschillende religieuze, culturele of burgerlijke genootschappen waarmee zij betrekkingen onderhoudt. Typische voorbeelden van de betekenis die een gezaghebbend, interpreterend oordeel in latere tijd kan

hebben voor het gehele leven van de kerk zijn het aanvaarden van conciliebesluiten of van handelingen zoals het afschaffen van de wederzijdse banvloeken. Deze geven uitdrukking aan een nieuwe kwalificatie van wat in het verleden gebeurd is, waardoor de betrekkingen, zoals men deze nu beleeft, een ander karakter kunnen krijgen. De herinnering aan scheuring en tegenstelling wordt nu gezuiverd en vervangen door een herdenken in de geest van verzoening. Allen in de kerk worden uitgenodigd zich hiervoor open te stellen en zich hierin te laten leiden.

Het combineren van een historisch en een theologisch oordeel bij het interpreteren van het verleden is hier verbonden met de weerslag die dit op ethisch vlak kan hebben in het heden. Hierbij spelen enkele beginselen een rol die op moreel niveau het hermeneutisch fundament raken van de verhouding tussen historisch en theologisch oordeel. Deze beginselen zijn de volgende:

- a. Het beginsel van het geweten. Als ‘zedelijk oordeel’ en als ‘zedelijke imperatief’ is het geweten de laatste waardebeoordeling van een handeling met betrekking tot haar goedheid of slechtheid voor God. In feite kent alleen God de zedelijke waarde van elke menselijke handeling, ook al kan en moet de kerk, zoals Jezus zelf, handelingen indelen, beoordelen en soms sommige ervan veroordelen (vgl. Mt 18,15-18).
- b. Het beginsel van historiciteit. Juist in zover elke menselijke handeling toebehoort aan degene die ze stelt, kiest en handelt elk persoonlijk geweten en elke maatschappij binnen een bepaalde horizon van tijd en plaats. Om menselijke handelingen en de ermee verbonden dynamiek werkelijk te begrijpen zouden we daarom in de eigen wereld van degenen die deze gesteld hebben, moeten binnentreden. Slechts op deze wijze kunnen wij hun motivatie en hun zedelijke beginselen leren kennen. Dit moet

gezegd worden zonder een vooroordeel te koesteren tegen de solidariteit die de leden van een bepaalde gemeenschap in de loop van de tijd verbindt.

c. Het beginsel van verandering van 'paradigma'. Terwijl er voor de komst van de verlichting een zekere osmose tussen kerk en staat bestond, tussen geloof en cultuur, zedelijkheid en wet, werd deze betrekking vanaf de achttiende eeuw op belangrijke punten gewijzigd. Tengevolge hiervan beleefde men een overgang van een sacrale naar een pluralistische en, in sommige gevallen, gesecculariseerde maatschappij. Denkmodellen, patronen van handelen, de zo genoemde 'paradigma's' voor handelen en beoordeling veranderen. Een dergelijke overgang heeft een rechtstreekse invloed op zedelijke waardeoordelen, ook als deze invloed in geen enkel opzicht een relativistisch idee van zedelijke principes en van de aard van de zedelijkheid zelf rechtvaardigt.

In zover het gehele proces van een zuivering van de herinnering de juiste verbinding van geschiedkundige beoordeling en van een theologische blik vereist, moet het door de kinderen van de kerk voltrokken worden niet slechts met gestrengheid die nauwkeurig rekening houdt met de aangegeven criteria en beginselen, maar ook onder het voortdurend invoeren van de bijstand van de heilige Geest, om te vermijden dat men zich door wrok laat beheersen of tot zelfgeseling vervalt, maar om tot het belijden van Gods barmhartigheid te geraken die "van geslacht tot geslacht" duurt (Lc 1,50), die het leven en niet de dood wil, vergiffenis en niet veroordeling, liefde en niet vrees. Hier komt ook tot uiting dat het waardig toegeven van fouten en schuld in het verleden als voorbeeld kan dienen voor de houding van de christenen van nu en voor de burgerlijke maatschappij. Het is een uitnodiging om zich opnieuw gehoorzaam in dienst van de waarheid te stellen en bij-

gevolg ook de waardigheid en rechten van anderen te eerbiedigen, met name van de zwakkeren. In deze zin vormen de vele verzoeken om vergiffenis die door Johannes Paulus II geformuleerd werden, een voorbeeld dat duidelijk maakt dat het iets goeds is en tot navolging aanzet door de afzonderlijke mensen en de volken op te roepen tot een eerlijk en vruchtbaar gewetensonderzoek om zo de weg tot verzoening te betreden. Met deze toelichtingen op ethisch vlak kunnen wij nu dieper ingaan op enkele voorbeelden, waaronder de in *Tertio millennio adveniente*⁶⁹ genoemde, van situaties waarin het gedrag van kinderen van de kerk in conflict gekomen is met het evangelie van Jezus Christus.

5.2 De verdeeldheid van de christenen

Eenheid is de levenswet van het trinitaire goddelijke leven dat door de Zoon aan de wereld geopenbaard is (vgl. Joh 17,21). Door in de kracht van de heilige Geest tot het einde toe te beminnen (Joh 13,1) heeft Jezus dit leven aan de zijnen meegedeeld. Deze eenheid zal de bron en vorm van de levensgemeenschap van de mensen met de drie-ene God moeten zijn. Indien de christenen naar deze wet van wederzijdse liefde leven, zodat zij één zijn "zoals de Vader en de Zoon een zijn", zal "de wereld geloven dat de Zoon door de Vader gezonden is" (Joh 17,21) en "zal iedereen kunnen zien dat zij zijn leerlingen zijn" (Joh 13,35). Helaas is dit niet gebeurd, met name niet in het millennium dat ten einde loopt en waarin er grote scheidingen onder de christenen opgetreden zijn alsof Christus zelf verdeeld was (vgl. 1Kor 1,13), een verdeeldheid die duidelijk in tegenspraak is met de uitdrukkelijke wil van Christus. Het Tweede Vaticaans Concilie zegt hierover het volgende: "Deze verdeeldheid is zeker duidelijk in strijd met de bedoeling van Christus; zij is

69. Vgl. *Tertio millennio adveniente*, 34-36.

ook een ergernis voor de wereld en de hoog verheven taak van de evangelieverkondiging aan alle schepselen wordt erdoor geschaad.”⁷⁰

De voornaamste afscheidingen die tijdens het afgelopen millennium “het zonder naad geweven kleeft van Christus”⁷¹ bezoeeld hebben, zijn het schisma tussen de oosterse kerken en die van het Westen aan het begin van dit millennium en – vier eeuwen later – in het Westen de scheuring “die men gewoonlijk als de hervorming aanduidt”.⁷² Weliswaar “tonen de verschillende afscheidingen onderling een aanzienlijk verschil in oorsprong, plaats en tijd, maar vooral wat betreft de aard en de ernst van de problemen die op het geloof en de kerkstructuur betrekking hebben”.⁷³ In het schisma van de elfde eeuw hebben culturele en historische factoren een belangrijke rol gespeeld, terwijl het leerstellige aspect de autoriteit van de kerk en de bisschop van Rome betrof, een kwestie die op dat ogenblik nog niet tot die mate van helderheid gekomen was als nu het geval is dankzij de leerstellige ontwikkelingen in het afgelopen millennium. Met de Reformatie werden daarentegen ook andere terreinen van de openbaring en van de leer onderwerp van controversen.

De weg die nu open ligt om deze verschillen te boven te komen is die van een dialoog inzake leerpunten, die door de wederzijdse liefde gedragen wordt. Een gebrek aan bovennatuurlijke liefde – *agape* – schijnt aan beide scheuringen gemeenschappelijk te zijn. Vanaf het ogenblik dat deze liefde het hoogste gebod van het evangelie is en zonder haar de rest slechts “een galmend bekken of een schelle cimbaal” is (1Kor 13,1), moet een dergelijk gebrek in al zijn ernst gezien worden ten overstaan van de Verrezenen, de Heer van de kerk en van de geschiedenis. Krachtens het erkennen van deze tekortkomingen heeft Paulus VI vergiffenis gevraagd aan God en aan “de afge-

scheiden broeders” die zich “door ons” (de katholieke kerk) beledigd zouden voelen.⁷⁴

In 1965 heeft, in het door het Tweede Vaticaans Concilie ontstane klimaat, de patriarch Athenagoras in zijn dialoog met Paulus VI het thema van het herstel (apokatastasis) van de wederzijdse liefde op de voorgrond geplaatst, iets dat wezenlijk is na een geschiedenis die zozeer belast is met tegengestelde posities, wederzijds wantrouwen en antagonismen.⁷⁵ Het ging hier om een verleden dat nog steeds invloed uitoefende door de herinnering aan wat vroeger gebeurd was: de gebeurtenissen van 1965 (die hun hoogtepunt vonden op 7 december 1965 in het opheffen van de banvloeken van 1054 tussen het Oosten en het Westen) vertegenwoordigen een bekentenis van schuld die met de voorafgaande wederzijdse uitsluiting gegeven was. Als zodanig zuivert zij de herinnering en roept een nieuwe wijze van gedenken op. Het fundament van deze nieuwe herinnering kan slechts de wederzijdse liefde zijn of meer nog een hernieuwd voornemen ernaar te leven. Dit is het gebod boven alles (1Pe 4,8) voor de kerk zowel in het Oosten als in het Westen. Op deze wijze bevrijdt de herinnering ons uit de kerker van het verleden en nodigt zij katholieken en orthodoxen, zowel als katholieken en protestanten uit om te bouwen aan een toekomst die meer overeenstemt met het nieuwe gebod. Het getuigenis dat paus Paulus VI en de patriarch Athenagoras van deze nieuwe herinnering hebben gegeven, is een duidelijk voorbeeld daarvan.

Van bijzonder belang met betrekking tot de weg naar de eenheid van de christenen is het feit dat men in de verleiding kan komen zich te laten leiden of zelfs zich te laten bepalen door culturele factoren, historische situaties of door vooroordelen, die de scheiding en het wederzijdse wantrouwen tussen de christenen bevorderen, ook al hebben zij niets te maken met geloofszaken. De kinde-

70. *Unitatis redintegratio*, 1.

71. A.w., 13. *Tertio millennio adveniente* zegt dat “meer nog dan in het eerste millennium de gemeenschap van de kerk smartelijke scheuringen heeft gekend”.

72. *Unitatis redintegratio*, 13.

73. *T.a.p.*

74. Vgl. zijn *Toespraak bij de opening van de tweede zitting van het concilie*, op 29 september 1964, in: *Enchiridion Vaticanum* 1, [106], 176.

75. Vgl. de documentatie betreffende de dialoog in liefde tussen de Heilige Stoel en het Oecumenische Patriarchaat van Constantinopel in *Tómos Agápes: Vatican – Phanar (1958-1970)*, (Rome/Istanboel 1971).

ren van de kerk moeten hun geweten serieus onderzoeken om te zien of zij zich actief inzetten om te gehoorzamen aan de eis van eenheid en de “innerlijke omkeer” ervaren, “want uit vernieuwing van geest, zelfverloochening en onbelemmerde schenking van liefde wordt het verlangen naar eenheid geboren en tot rijpheid gebracht”.⁷⁶ In de tijd die na het eind van het Concilie verlopen is, heeft het verzet tegen zijn boodschap stellig de Geest van God bedroefd (Ef 4,30). Naarmate sommige katholieken zich ermee tevreden stellen aan de scheidingen van het verleden gebonden te blijven, zonder iets te ondernemen om de obstakels die de eenheid in de weg staan weg te nemen, zou men met recht kunnen spreken van een solidariteit in de zonde van verdeeldheid (1Kor 1,10-16). In dit verband zou men kunnen herinneren aan de woorden van het *Decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging*: “Wij vragen daarom in een nederig gebed vergiffenis aan God en aan onze gescheiden broeders, zoals ook wij aan anderen hun schuld vergeven.”⁷⁷

5.3 Het gebruik van geweld in dienst van de waarheid

Aan het anti-getuigenis van de verdeeldheid onder de christenen moet men dat toevoegen van de verschillende gelegenheden waar men in de loop van het voorbije millennium twijfelachtige middelen gebruikt heeft om rechtvaardige doeleinden te bereiken, zoals bijvoorbeeld de prediking van het evangelie en de verdediging van de eenheid van het geloof. “Er is nog een ander droevig onderwerp waarop de zonen en dochters van de kerk niet anders dan met een berouwvol hart kunnen terugzien: het feit dat er, met name in bepaalde eeuwen, ingestemd werd met methodes van onverdraagzaamheid en zelfs geweld in dienst van de waarheid.”⁷⁸ Bedoeld zijn wijzen van evan-

gelisering die ongeschikte middelen gebruikt hebben om de geopenbaarde waarheid te verkondigen of ten opzichte van de culturele waarden van de volken een houding hebben aangenomen die niet met het evangelie in overeenstemming was, of het geweten van de personen aan wie het geloof verkondigd werd, niet geëerbiedigd hebben, dan wel het gebruiken van vormen van geweld om dwalingen te onderdrukken en te corrigeren.

Op overeenkomstige wijze zal men ook aandacht besteden aan de mogelijke nalatigheden waaraan de kinderen van de kerk zich schuldig gemaakt hebben in de verschillende historische omstandigheden waar onrecht en geweld aan de kaak moesten worden gesteld. “Tenslotte is er ook het gebrek aan onderscheidingsvermogen bij niet weinig christenen met betrekking tot situaties waar fundamentele mensenrechten geschonden werden. Het vragen van vergiffenis geldt ook voor alles wat men nagelaten heeft of uit zwakheid of door een verkeerde inschatting verzwegen heeft alsook voor datgene wat gedaan of gezegd werd op weinig besliste of doeltreffende wijze.”⁷⁹

Zoals altijd is het van beslissend belang door een kritisch historisch onderzoek de geschiedkundige waarheid vast te stellen. Nadat de feiten vast zijn komen te staan, moet hun geestelijke en zedelijke waarde, en eveneens hun objectieve betekenis beoordeeld worden. Slechts op deze wijze zal het mogelijk zijn elk soort van mythische herinnering te vermijden en een afdoend kritische herinnering te verwerven die – in het licht van het geloof – in staat is vruchten van bekering en vernieuwing voort te brengen. “Uit deze betreurenswaardige momenten uit het verleden kan een les getrokken worden voor de toekomst, een les die iedere christen opwekt, zich geheel te houden aan de door het Concilie vastgestelde gulden regel: ‘de waarheid legt zich op geen enkele

76. *Unitatis redintegratio*, 7.

77. *T.a.p.*

78. *Tertio millennio adveniente*, 35.

79. Johannes Paulus II, *Toespraak* van 1 september 1999, in: *L'Osservatore Romano* (2 september 1999), 4.

andere wijze op dan door de kracht van de waarheid zelf, die zacht en sterk tegelijk de geest binnendringt’.⁸⁰

5.4 Christenen en joden

Een van de terreinen waarop een bijzonder gewetensonderzoek gevraagd wordt, is dat van de betrekkingen tussen christenen en joden.⁸¹ “De betrekking tussen de kerk en het joodse volk verschilt van die met alle andere godsdiensten.”⁸² En “de geschiedenis van de betrekkingen tussen joden en christenen is een veel geplaagde. ... Al met al valt de balans van deze betrekkingen gedurende tweeduizend jaar zeer negatief uit.”⁸³ De vijandigheid of het wantrouwen van talloze christenen jegens de joden in de loop der tijden is een pijnlijk historisch feit en oorzaak van diepe spijt voor de christenen die zich ervan bewust zijn dat “Jesus een afstammeling was van David; dat de Maagd Maria en de apostelen tot het joodse volk behoorden; dat de kerk voeding haalt uit de wortel van die goede olijfbom waarop de wilde olijftakken van de heidenen geënt zijn (vgl. Rom 11,17-24); dat de joden onze innig geliefde broeders, in zekere zin zijn zij onze ‘oudere broers’”.⁸⁴

De Shoah is ongetwijfeld het resultaat geweest van de heidense ideologie van het nazisme, bezielde als deze was door een meedogenloos antisemitisme, dat niet alleen het geloof verachtte, maar evenzeer de menselijke waardigheid zelf van het joodse volk. Niettemin “kan men zich afvragen of de nazi-vervolg van de joden niet werd vergemakkelijkt door de anti-joodse vooroordelen die in het hart en de geest van sommige christenen leefden. ... Hebben christenen alle mogelijke hulp verleend aan hen die werden vervolgd en in het bijzonder aan de vervolgte joden?”⁸⁵ Ongetwijfeld waren er veel christenen die hun leven gewaagd hebben om de joden die zij kenden, te redden

en bij te staan. Het schijnt echter dat “afgezien van die moedige mannen en vrouwen, het geestelijke verzet en de concrete actie van andere christenen niet was wat men van de volgelingen van Christus had mogen verwachten”.⁸⁶ Dit feit is een appèl aan het geweten van alle christen van vandaag dat om een “daad van berouw (*teshoewa*)”⁸⁷ vraagt en een aansporing is met verdubbelde energie zich ervoor in te zetten “andere mensen met een nieuwe gezindheid” (Rom 12,2) te zijn en een morele en religieuze herinnering te bewaren aan de wonden die aan de joden toegebracht werden. Het vele dat op dit gebied reeds gedaan is zou men kunnen bevestigen en verdiepen.

5.5 Onze verantwoordelijkheid voor het kwaad van nu

“Naast talrijke lichtpunten zijn er in deze tijd ook veel schaduwzijden”.⁸⁸ In de eerste plaats komt hier het verschijnsel van de ontkenning van God in zijn vele vormen. Wat in het bijzonder treft, is dat deze ontkenning, met name in haar theoretische aspecten, een proces is dat opgekomen is in de westerse wereld. In samenhang met deze Godsverduistering stoot men op een reeks negatieve verschijnselen, zoals dat van religieuze onverschilligheid, een wijdverbreid tekort aan zin voor het transcendente in het menselijk leven, een klimaat van secularisme en van zedelijk relativisme, de ontkenning van het recht op leven van het ongeboren kind die zelfs gesanctioneerd wordt in wetgeving aangaande abortus, en een wijd verbreide onverschilligheid ten opzichte van de kreten om hulp van de armen in gehele sectoren van de familie van het mensdom.

De verontrustende kwestie die hier aan de orde gesteld moet worden, betreft de mate waarin de christenen zelf verantwoordelijk zijn voor deze vormen van theore-

80. *Tertio millennio adveniente*, 35. Het citaat van het Tweede Vaticaans Concilie is uit *Dignitatis humanae*, 1.

81. Het thema is exact behandeld in de verklaring *Nostra aetate* van het Tweede Vaticaans Concilie.

82. Vgl. Johannes Paulus II, *Toespraak ter gelegenheid van het bezoek aan de synagoge van Rome* (13 april 1986), 4.

83. Dit is het oordeel van het onlangs verschenen document van de Pauselijke Commissie voor Religieuze Betrekkingen met de Joden, *Wij herinneren ons: een beschouwing over de Shoah*, (16 Maart 1998), III.

84. A.w., V.

85. A.w., IV.

86. T.a.p.

87. A.w., 5.

88. *Tertio millennio adveniente*, 36.

tisch en praktisch atheïsme. De Constitutie *Gaudium et spes* antwoordt met precies gekozen woorden: “De gelovigen zelf dragen in dezen ook vaak een zekere verantwoordelijkheid. Want het atheïsme is, onpartijdig beschouwd, niet een oorspronkelijk gegeven, maar het ontstaat eerder door verschillende oorzaken, waarbij ook een kritische reactie tegen de godsdiensten moet worden gerekend en met name in sommige streken vooral tegen de christelijke godsdienst. Daarom kunnen de gelovigen een niet gering aandeel hebben in het ontstaan van dit atheïsme.”⁸⁹

Vanaf het ogenblik dat het werkelijke gezicht van God in Jezus Christus geopenbaard is, hebben de christenen de onmetelijke genade ontvangen dit aangezicht te kennen. Zij hebben echter ook de verantwoordelijkheid om zo te leven dat zij aan anderen het ware gezicht van de levende God laten zien. Zij zijn geroepen om de waarheid dat “God liefde is” (1Joh 4,8.16) aan de wereld bekend te maken. Omdat God liefde is, is hij ook een Drie-eenheid van personen, waarvan het leven bestaat in hun oneindige wederzijdse communicatie in liefde. Hieruit volgt dat de beste weg voor de christenen om de waarheid uit te stralen van God die liefde is, bestaat in de wederzijdse liefde: “Daaraan zal iedereen kunnen zien dat jullie leerlingen van Mij zijn: als jullie onder elkaar de liefde bewaren” (Joh 13,35). Dit geldt in die mate dat men zeggen kan dat de christenen dikwijls “door het verwaarlozen van de geloofsopvoeding, hetzij door misleidende uiteenzettingen van de leer, hetzij zelfs door een gebrekkig godsdienstig, moreel en sociaal leven, het ware gezicht van God en godsdienst veeleer verhullen dan onthullen”.⁹⁰

Wij moeten er ten slotte de nadruk op leggen dat het vermelden van deze fouten en van schuld van de christenen in het verleden, niet slechts gebeurt om ze voor

Christus de Verlosser te belijden, maar ook om de Heer van de geschiedenis te loven vanwege zijn barmhartige liefde. De christenen geloven immers niet slechts in het bestaan van de zonde, maar ook en vooral in de ‘vergiffenis van de zonden’. Voorts betekent het in herinnering roepen van deze fouten en schuld ook dat wij onze solidariteit met hen benadrukken die in het goede en het kwade ons zijn voorgegaan op de weg van de waarheid. Het is ook voor de huidige christenen een krachtige aansporing om zich te bekeren tot wat het evangelie van ons vraagt, en een noodzakelijk voorspel voor het vergiffenis vragen aan God, dat de weg opent voor de wederzijdse verzoening.

6. Vooruitzichten voor de pastoraal en het missiewerk

In het licht van bovenstaande beschouwingen kan men zich nu afvragen welke pastorale doelstellingen de kerk heeft als zij zich belast met de fouten die haar kinderen in het verleden in haar naam begaan hebben en hiervoor boete doet. Welke zijn de gevolgen hiervan in het leven van het volk van God? Welke weerslag heeft het met betrekking tot de zending van de kerk en haar dialoog met de verschillende culturen en godsdiensten?

6.1 De pastorale doelstellingen

Onder de vele pastorale doelstellingen van het erkennen van fouten en schuld in het verleden verdienen de volgende onder de aandacht gebracht te worden:

– In de eerste plaats beogen deze acten het geweten te zuiveren, hetgeen – zoals gezegd is – bestaat uit het proces van een hernieuwde beoordeling van het verleden, die een niet geringe invloed op het heden kan

89. *Gaudium et spes*, 19.

90. *T.a.p.*

uitoefenen. De zonden van het verleden doen immers nog dikwijls hun last gevoelen en blijven ook aanwezig in het heden als evenzovele bekingen. Door elke oorzaak van mogelijke wrok vanwege het ondergane kwaad en elke negatieve invloed die het gedane kwaad bewerkstelligt, uit het persoonlijke en collectieve geheugen te verwijderen, vooral als dit langzaam gerijpt is in een dialoog en in een geduldig zoeken naar wederzijdseheid met degenen die zich door eventuele gebeurtenissen of woorden uit het verleden beledigd zouden kunnen voelen, kan de kerkgemeenschap groeien in heiligheid langs de weg van verzoening en vrede in gehoorzaamheid aan de waarheid. “Het erkennen van zwakheden uit het verleden” – onderstreept de paus – “is een daad van oprechtheid en moed, die ons geloof helpt versterken, die ons de bekingen en moeilijkheden van deze tijd doet opmerken, en die ons erop voorbereidt daaraan het hoofd te bieden.”⁹¹ Het is dan ook vanwege deze doelstelling dat het in herinnering roepen van de schuld alle mogelijke tekortkomingen omvat, ook wanneer momenteel slechts enkele hiervan vaak genoemd worden. Maar men mag nooit vergeten welke prijs zeer vele christenen betaald hebben voor hun trouw aan het evangelie en aan de liefdevolle dienst van de naaste.⁹²

– Een tweede pastorale doelstelling, die eng met de voorafgaande verbonden is, kan men herkennen in de altijd durende hervorming van het volk Gods: “Als er door de tijdsomstandigheden op het gebied van de zeden, in de kerkelijke discipline of ook in de formulering van de leer – die men goed moet onderscheiden van de geloofsinhoud zelf – iets minder nauwkeurig is bewaard, dient dit dus te rechter tijd op de juiste wijze en behoorlijk te worden hersteld.”⁹³ Alle gedoopten zijn geroepen om “zich te bezinnen op hun trouw aan de wil van Christus met betrekking tot zijn kerk en zo een pas-

send en krachtig begin met het werk van vernieuwing en hervorming te maken”.⁹⁴ Het criterium van een echte hervorming en van een authentieke vernieuwing kan alleen maar de trouw aan Gods wil zijn met betrekking tot zijn volk,⁹⁵ hetgeen een eerlijke inspanning veronderstelt om zich vrij te maken van alles wat hiervan verwijdert, of het nu om fouten en schuld van vandaag gaat, of om datgene wat men van het verleden geërfd heeft.

– Als een verdere doelstelling kan men het getuigenis beschouwen dat de kerk op deze wijze aflegt voor de God van barmhartigheid en zijn waarheid die bevrijdt en redt, te beginnen bij de ervaring die zij in de loop van de geschiedenis van God heeft en gehad heeft, en ook de dienst die zij op deze wijze verricht voor de mensen om hen te helpen het kwaad van het heden te boven te komen. Johannes Paulus II verklaart: “Veel kardinalen en bisschoppen hebben het verlangen geuit naar een ernstig gewetensonderzoek vooral voor de kerk van vandaag. Aan de vooravond van het nieuwe millennium moeten de christenen zich voor de Heer nederig afvragen wat voor verantwoordelijkheid ook zij hebben voor de rampen van onze tijd.”⁹⁶ Zo kunnen zij een bijdrage leveren om dit kwaad te overwinnen in gehoorzaamheid aan de glans van de redding brengende Waarheid.

6.2 Wat betekent dit voor de kerk?

Welke is de betekenis van een vragen om vergiffenis van de zijde van de kerk in het leven van de gelovige gemeenschap zelf? Hier komen verschillende aspecten naar voren:

– Men moet vooral rekening houden met de verschillende manieren waarop daden van berouw van de kant van de kerk ontvangen zullen worden. Dit varieert volgens de religieuze, culturele, politieke, sociale en

91. *Tertio millennio adveniente*, 33.

92. Men denke hier aan het teken dat de marteldood is. Vgl. *Tertio millennio adveniente*, 37.

93. *Unitatis redintegratio*, 6. Dezelfde tekst zegt: “De kerk wordt op haar pelgrimstocht door Christus opgeroepen tot deze onafgebroken hervorming (ad hanc perennem reformationem), die zij als menselijke en aardse instelling voortdurend nodig heeft.”

94. “... Opus renovationis nec non reformationis...”, in: *A.w.*, 4.

95. *A.w.*, 6: “Iedere vernieuwing van de kerk bestaat wezenlijk in het vergroten van de trouw aan haar eigen roeping.”

96. *Tertio millennio adveniente*, 36.

persoonlijke context enzovoorts. In dit licht moet men voor ogen houden dat gebeurtenissen of woorden die aan een gebeuren in een bepaalde context gebonden zijn, niet noodzakelijkerwijze een algemene draagwijdte hebben en omgekeerd, dat handelingen die vanuit een bepaald theologisch en pastoraal perspectief gesteld worden zwaarwegende gevolgen met zich meegebracht hebben voor de verbreiding van het evangelie (men denke hier aan de verschillende historische modellen van de missie-theologie). Ook moet men het geestelijk profijt van deze acten afwegen tegen de mogelijke nadelen ervan, waarbij men ook rekening moet houden met de verkeerde accentueringen die de media aan bepaalde aspecten van kerkelijke uitspraken kunnen geven. Men moet hier steeds de vermaning van de apostel Paulus voor ogen houden dat men voor 'de zwakken in het geloof' (vgl. Rom 14,1) moet openstaan, rekening met hen moet houden en hen met verstandigheid en liefde moet ondersteunen. Vooral moet men aandacht besteden aan de oosterse kerken en de kerken die in continenten of landen werkzaam zijn waar de christenen een kleine minderheid vormen.

– Men moet ook duidelijk maken wie de aangewezen persoon is die geroepen is zich te uiten met betrekking tot de schuld uit het verleden, of het nu gaat om plaatselijke herders, persoonlijk of als college, of om de universele herder, de bisschop van Rome. In dit opzicht is het nuttig om – bij het erkennen van schuld uit het verleden en bij het bepalen van degenen die zich het beste hiermee zouden kunnen belasten – rekening te houden met het onderscheid tussen leergezag en autoriteit in de kerk: niet elke daad van gezag heeft de waarde van een act van het leergezag. Derhalve betekenen gedragingen die tegen het evangelie ingaan, van een of meer personen die met gezag bekleed zijn, op zich beschouwd niet dat het door de

Heer aan de herders van de kerk gegeven charisma van het leergezag hierbij betrokken is en vraagt derhalve niet om een daad van genoegdoening van de kant van het leergezag.

– Vervolgens moet ook onderstreept worden dat de persoon voor wie elk mogelijk verzoek om vergiffenis is bestemd, God is. Eventuele menselijke personen tot wie men zich richt, vooral indien het om groepen gaat, binnen en buiten de kerkelijke gemeenschap, moeten met het nodige historische en theologische inzicht bepaald worden, zowel om gepaste daden van genoegdoening te geven als om voor hen te getuigen van de goede wil en liefde tot de waarheid van de kinderen van de kerk. Dit zal des te beter geschieden naarmate men meer dialoog met hen voert en er wederkerigheid bestaat van de kant van de partijen om tot een eventuele verzoening te komen. Deze weg naar een verzoening gaat samen met het erkennen van schuld en spijt hierover, zonder te vergeten dat wederkerigheid – die soms onmogelijk is vanwege de religieuze overtuigingen van de gesprekspartner – niet als een onmisbare voorwaarde beschouwd kan worden en dat de vrije gave van de liefde dikwijls van één kant zal komen.

– De eventuele gebaren van genoegdoening zijn gebonden aan het erkennen van een blijvende verantwoordelijkheid en kunnen zowel een symbolisch-profetisch karakter hebben als feitelijk de waarde bezitten van daadwerkelijke verzoening (bijvoorbeeld tussen de gescheiden christenen). Ook bij het bepalen van deze daden is het wenselijk dat men samen met degenen tot wie zij gericht zijn, naar de juiste vorm zoekt en een open oor heeft voor de legitieme verzoeken die zij kunnen voorleggen.

– Op pedagogisch vlak is het dienstig te vermijden dat negatieve opvattingen over de ander blijven bestaan, en eveneens dat

men tot onterechte zelfbeschuldiging vervalt. Hierbij dient men te laten uitkomen dat het zich belasten met de schuld uit het verleden voor de gelovige een zekere deelname is aan het mysterie van de gestorven en verzen Christus, die de last van de schuld van allen op zich genomen heeft. Dit perspectief van het paasgebeuren blijkt bijzonder geschikt om vruchten van bevrijding, verzoening en vreugde voort te brengen voor al diegenen die met een levendig geloof zich inzetten voor het vragen om vergiffenis, zowel voor de erom vragende personen als voor degenen tot wie het verzoek gericht is.

6.3 Wat betekent dit voor de dialoog en het missiewerk?

Men kan voorzien dat een kerkelijke erkenning van schuld uit het verleden de volgende betekenis zal hebben voor de dialoog en voor het missiewerk:

- Op het vlak van het missiewerk moet bovenal vermeden worden dat door een overdreven scherpe belichting van de negatieve aspecten dergelijke acten ertoe bijdragen dat het missionaire elan wordt teruggedrongen. Niettemin moet men er ook rekening mee houden dat diezelfde acten de geloofwaardigheid van de boodschap kunnen vergroten, in zover zij uit gehoorzaamheid aan de waarheid voortkomen en erop gericht zijn de vrucht van een werkelijke verzoening voort te brengen. Vooral de missionarissen die onder de niet-gelovigen werken, moeten bij het ter sprake brengen van deze thema's ervoor zorgen dat rekening wordt gehouden met de feitelijke mogelijkheden van de mensen, onder wie zij hun apostolaat uitoefenen, om dit te verwerken (bepaalde aspecten van de geschiedenis van de kerk in Europa kunnen bijvoorbeeld weinig betekenis hebben voor veel niet-Europese volken).
- Op het vlak van de oecumenische bewe-

ging kan de doelstelling van eventueel betuigen van spijt van de kant van de kerk geen andere zijn dan de door de Heer gewilde eenheid. Wat dit betreft is het meer dan ooit te wensen dat deze daden van beide zijden gesteld worden, ook al vragen profetische gestes soms om een initiatief dat van één kant komt en geheel vrijblijvend is.

- Wat de betrekkingen tussen de godsdiensten aangaat is het dienstig naar voren te brengen hoe voor degenen die in Christus geloven, het erkennen van schuld uit het verleden van de zijde van de kerk, in overeenstemming is met de eis van trouw aan het evangelie en derhalve een stralend getuigenis is van hun geloof in de waarheid en barmhartigheid van God, die door Jezus geopenbaard werd. Wat hier vermeden moet worden is, dat dit soort van initiatieven ten onrechte opgevat wordt als een bevestigen van eventuele vooroordelen met betrekking tot het christendom. Het ware ook te wensen dat dergelijke betuigingen van spijt ook de gelovigen van andere godsdiensten ertoe zouden brengen de schuld uit hun eigen verleden te erkennen. Zoals de geschiedenis van de mensheid vol is van geweld, volkerenmoorden, schendingen van mensenrechten en van de rechten van volken, uitbuiting van zwakken en verafgoding van de rijken, zo is ook de geschiedenis van de verschillende godsdiensten bezaaid met onverdraagzaamheid, bijgeloof, heulen met onrechtvaardige machthebbers en het ontkennen van de waardigheid en vrijheid van het geweten. De christenen vormen hier geen uitzondering op en zijn zich ervan bewust hoezeer allen zondaars zijn ten overstaan van God.

- In de dialoog met de culturen moet men vooral voor ogen houden hoe complex en verschillend de mentaliteiten zijn waarmee men te maken heeft wat betreft het begrip van berouw en vergiffenis. In ieder geval moet het feit dat de kerk de schuld uit het

verleden op zich neemt, verduidelijkt worden in het licht van het evangelie en met name van het present stellen van de gekruisigde Heer, die een openbaring van barmhartigheid en bron van vergiffenis is, evenals van de bijzondere aard van de kerkgemeenschap die één is in tijd en ruimte. Daar waar het idee van een vragen om vergiffenis geheel vreemd mocht zijn aan een cultuur, zal men een gelegenheid moeten zoeken om de theologische en spirituele redenen aan te geven die vanuit de christelijke boodschap aan deze daad ten grondslag liggen. Ook zal men met het kritisch-profetisch karakter hiervan rekening moeten houden. Waar men met een bevooroordeelde onverschilligheid ten opzichte van de boodschap van het geloof te maken heeft, moet rekening gehouden worden met een tweevoudig mogelijk effect van deze betuigingen van spijt van de zijde van de kerk. Enerzijds kunnen zij negatieve vooroordelen en een houding van verachting en vijandigheid versterken, anderzijds kunnen zij delen in de geheimvolle aantrekkingskracht die kenmerkend is voor 'de gekruisigde God'.⁹⁷ Vervolgens moet men er ook rekening mee houden dat in de hedendaagse culturele context, met name in het Westen, een uitnodiging tot een zuivering van de herinnering, zowel gelovigen als niet-gelovigen engageert. Dit gemeenschappelijk werk op zich is reeds een positief getuigenis dat men naar de waarheid luistert.

– Met betrekking tot de burgermaatschappij moet men tenslotte letten op het verschil dat er is tussen de kerk, een mysterie van genade, en welke wereldse maatschappij dan ook, maar men dient echter het voorbeeldige karakter te onderstrepen dat een kerkelijk vragen om vergiffenis kan vertonen en de hieruit voortvloeiende stimulans om soortgelijke stappen tot zuivering van de herinnering en tot verzoening te zetten in andere situaties waarin men de noodzaak

hiervan zou erkennen. Johannes Paulus II bevestigt dat "het vragen om vergiffenis ... in de eerste plaats het leven van de kerk betreft, haar zending om het heil te verkondigen, haar getuigen van Christus, haar inzet voor de eenheid, in één woord, de consequente houding die kenmerkend is voor de christelijke existentie. Maar het licht en de kracht van het evangelie, waar de kerk van leeft, bezitten het vermogen om als door een overstromende volheid de keuzen en handelingen van de burgermaatschappij te verlichten en te ondersteunen, een en ander met volledige eerbiediging van hun autonoom karakter ... Op de drempel van het derde millennium kan men terecht hopen dat de verantwoordelijke politici en de volken, met name die welke in dramatische conflicten verwickeld waren die door haat en de herinnering aan veelal oude wonden gevoed werden, zich door de geest van vergevingsgezindheid en verzoening, waarvan de kerk getuigenis aflegt, laten leiden om hun tegenstellingen door middel van een oprechte en openhartige dialoog te overwinnen."⁹⁸

Besluit

Tot besluit van deze overwegingen zou men nogmaals kunnen onderstrepen, hoe de kerk in alle vormen van berouw over de schuld uit het verleden en in elk van de gebaren die hiermee gepaard gaan, zich bovenal tot God richt en Hem en zijn barmhartigheid wil prijzen. Juist op deze wijze slaagt zij er in om ook de waardigheid van de menselijke persoon te verheerlijken die geroepen is om deel te hebben aan de volheid van leven in een verbond van trouw met de levende God: "De eer van God is de levende mens: het leven van de mens is de aanschouwing Gods."⁹⁹ Door op deze wijze te handelen getuigt de kerk ook van haar vertrouwen in de kracht van de waarheid die bevrijdt (vgl.

97. Deze uitdrukking die bijzonder sterk is, is van Augustinus, *De Trinitate* I, 13, 18, in: *CC* 50, 69, 13; *Epist.* 169, 2, in: *CSEL* 44, 617; *Sermo* 341 A, 1, in: *Misc. Agost.* 314, 22.

98. Johannes Paulus II, *Toespraak* tot de deelnemers aan het internationale symposium over de inquisitie, georganiseerd door de Theologisch-historische Centrale Commissie voor het Jubileumjaar (31 oktober 1998), 5.

99. "Gloria Dei vivens homo: vita autem hominis visio Dei": Irenaeus van Lyon, *Adversus haereses* IV, 20, 7, in: *Sources chrétiennes* 100, II, 648.

Joh 8,32): “Haar verzoek om vergiffenis moet niet verstaan worden als een vertoning van geveinsde nederigheid, noch als een verloochening van haar tweeduizendjarige geschiedenis, die zonder twijfel rijk is aan verdiensten op de terreinen van naastenliefde, cultuur en heiligheid. Een dergelijk verzoek beantwoordt daarentegen aan een onontbeerlijke behoefte aan de waarheid, die naast de positieve aspecten, ook de grenzen en menselijke zwakheden erkent van de verschillende generaties van leerlingen van Christus.”¹⁰⁰ Erkennen van de waarheid is een bron van verzoening en van vrede omdat, zoals dezelfde paus zegt, “de liefde voor de waarheid welke met nederigheid wordt gezocht een van de grote waarden is die de mensen van vandaag kan verenigen door middel van verschillende

culturen”.¹⁰¹ Ook al op grond van haar verantwoordelijkheid voor de waarheid kan de kerk “de drempel van het nieuwe millennium niet overgaan zonder haar kinderen aan te sporen zich met berouwvol hart te zuiveren van begane misstappen en van allerlei vormen van ontrouw, incoherentie en traagheid. Het erkennen van zwakheden uit het verleden is een daad van oprechtheid en moed.”¹⁰² Dit opent voor allen de deur tot een nieuwe dag van morgen.

December 1999

Vertaling: dr. L. Elders s.v.d. en drs. H. Kretzers

100. Johannes Paulus II, *Toespraak van 1 september 1999*, in: *L'Osservatore Romano* (2 september 1999), 4.

101. Johannes Paulus II, *Toespraak op het Europees centrum voor kernonderzoek (CERN): De waarden van de technologie in overeenstemming brengen met de waarden van het geweten* (Genève, 15 juni 1982), 8.

102. *Tertio millennio adveniente*, 33.